

AKTYWNA HISTORIA

MAŁGORZATA
WOJNAROWSKA

Program nauczania historii dla szkoły podstawowej

opracowany w ramach projektu

„Tworzenie programów nauczania oraz scenariuszy lekcji i zajęć wchodzących w skład zestawów narzędzi edukacyjnych wspierających proces kształcenia ogólnego w zakresie kompetencji kluczowych uczniów niezbędnych do poruszania się na rynku pracy”

dofinansowanego ze środków Funduszy Europejskich w ramach
Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój, 2.10 Wysoka jakość systemu oświaty

WARSZAWA 2019

Redakcja merytoryczna – Marta Milewska
Recenzja merytoryczna – Beata Falkowska
Agnieszka Ratajczak-Mucharska
dr Anna Araucz
dr Beata Rola

Redakcja językowa i korekta – Editio

Projekt graficzny i projekt okładki – Editio

Skład i redakcja techniczna – Editio

Warszawa 2019
Ośrodek Rozwoju Edukacji
Aleje Ujazdowskie 28
00-478 Warszawa
www.ore.edu.pl

Publikacja jest rozpowszechniana na zasadach wolnej licencji Creative Commons – Użycie niekomercyjne 4.0 Polska (CC-BY-NC).
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.pl>

WSTĘP

Program *Aktywna historia* jest przeznaczony dla uczniów II etapu edukacyjnego, a więc klas IV–VIII szkoły podstawowej. Ma charakter uniwersalny i po niewielkich modyfikacjach może być realizowany w różnych realiach, bez względu na to, gdzie znajduje się szkoła. Zawarte w programie cele i treści kształcenia są zgodne z zapisami podstawy programowej dla szkoły podstawowej (Dz.U. z 2017 r., poz. 356 ze zm.).

Okres rozwojowy adresatów programu od kl. IV do VIII jest bardzo niejednorodny – uczeń kl. IV to jeszcze dziecko, a ósmoklasista to nastolatek. Większość tego okresu to czas adolescencji. Tempo psychofizycznych przemian w tym okresie jest niezwykle zróżnicowane. Najważniejszy mechanizm rozwoju polega na stopniowym usamodzielnianiu i uniezależnianiu się od otoczenia, co znajduje odbicie w sferze intelektualnej, emocjonalnej i społecznej. Jest to okres intensywnego poznawania rzeczywistości. Szybki rozwój umysłowy pozwala na lepsze rozwiązywanie problemów, dokonywanie uogólnień, zastąpienie potocznych pojęć naukowych. Dla dziecka na początku tego okresu zdobywanie wiedzy stanowi potrzebę rozwojową. Ważne jest dostarczenie mu okazji do jej poszerzania i to w możliwie ciekawy, zróżnicowany sposób. Równie ważne jest to, aby dziecko w tym okresie nie było zbyt ostro krytykowane i oceniane, gdyż to zniechęca do nauki. W okresie dojrzewania proces uczenia staje się coraz bardziej zorganizowany, skoncentrowany nie na mechanicznym zapamiętywaniu treści, ale na logicznym jej przyswojeniu ze zrozumieniem. Sposób myślenia zmienia się z konkretnego na abstrakcyjne, dzięki czemu uczeń potrafi wskazać zależności przyczynowo-skutkowe i przewidzieć konsekwencje swego działania (Gerrig, Zimbardo, 2006: 317–322).

W życiu społecznym zaczynają dokonywać się w tym okresie zasadnicze zmiany. Dzieci, związane dotąd silnie z dorosłymi (rodzicami, a potem nauczycielami), zaczynają zwracać się w stronę rówieśników. Pojawia się silne poczucie przynależności do grupy. Powoduje to, że dzieci bardziej zaczynają słuchać siebie nawzajem niż rodziców. Chcą dostosować swoje zachowania i dążenia do potrzeb grupy, przyswajają sobie jej normy. Wyraźny kryzys zaufania do rodziców pojawia się około 12. roku życia i nasila się w kolejnych latach. Pojawia się przekora, krnąbrność i nieposłuszeństwo nie tylko wobec rodziców, ale też wychowawców i nauczycieli. Jednocześnie rozwija się i kształtuje osobowość młodego człowieka, więc potrzebuje on wzorców i autorytetów. Bardzo poszerza się krąg kontaktów społecznych. Warto wykorzystać naturalną potrzebę uczniów do bycia z rówieśnikami, stosując zespołową formę pracy, zaś ich dążenie do samodzielności „zagospodarować”, dając im w miarę rozwoju coraz więcej autonomii w działaniu.

Program uwzględnia fakt, że adresat korzysta na co dzień z Internetu. Ta aktywność jest rutyną dnia codziennego, ale zmienił się jej charakter. Dzięki rozwojowi technologii młody użytkownik nie kojarzy się już jako ktoś, kto zasiada przed monitorem komputera stacjonarnego, lecz jawi się raczej jako osoba pochylona nad ekranem swojego smartfonu i porusza się w przestrzeni społecznej (Raport 2017: 102). Wykorzystanie nowoczesnych urządzeń mobilnych to istotna cecha tego programu.

Program, zgodnie z definicją, to *opis sposobu realizacji celów kształcenia oraz treści nauczania ustalonych w podstawie programowej kształcenia ogólnego dla danego etapu edukacyjnego* (Dz.U. z 2018 r., poz. 1457, 1560 i 1669). Skoro więc podstawa programowa odpowiada na pytania „po co uczyć?” (cele) i „czego uczyć?” (treści), program nauczania daje odpowiedź przede wszystkim na pytanie „**jak uczyć?**”. Stąd w niniejszym programie nacisk na sposoby realizacji – metody i formy pracy, wykorzystanie technologii i rozwijanie kompetencji kluczowych.

Na realizację całego programu przewidziano jedną godzinę tygodniowo w IV klasie i po dwie godziny w klasach V–VIII, co daje maksymalnie **288 godzin** w całym cyklu kształcenia. Jest to zgodne z ramowym planem nauczania dla przedmiotu *historia* (Dz.U. z 2017 r., poz. 703).

Koncepcja programu opiera się na **konstruktywizmie i konektywizmie**, które odpowiadają na wyzwania współczesności i dają szansę uczniom na przygotowanie się do życia w XXI wieku.

Konstruktywizm zakłada, że wiedza jest odkrywana przez uczącego się. Ludzie uczą się w interakcji z otoczeniem, aktywnie konstruują własne poglądy, wykorzystując te już posiadane. Nauczanie w tym ujęciu polega na poszukiwaniu elementów, które pozwoliłyby na współpracę uczniów, na wspólną analizę, badania, współdzielenie, budowanie w oparciu o to, co już wiedzą. Uczniowie uczą się od siebie wzajemnie tak samo jak od nauczyciela. Najlepiej robią to w działaniu. Mają dużo okazji do głośnego wyrażania swoich opinii, tworzą i kreują swoją indywidualną wiedzę, która jest dla nich zrozumiała. W tak pojmowanym procesie nauczania i uczenia podkreśla się podmiotowość ucznia, która jest istotną wartością. Rola nauczyciela to przede wszystkim wspomaganie i wspólna praca nad problemem do rozwiązania. Nauczyciel pozwala uczniom na indywidualne dochodzenie do rozumienia pojęć, nie przekazuje gotowej wiedzy, podsycając w ten sposób naturalną ciekawość poznawczą.

Program uwzględnia też jedną z najnowszych teorii uczenia się w epoce cyfrowych zasobów informacji i wiedzy – **konektywizm**. Termin pochodzi od angielskiego słowa *connect*, czyli łączyć. Zakłada, że:

- technologie oddziałują na nasz sposób uczenia się,
- nie musimy wszystkiego wiedzieć/umieć, nasza wiedza może znajdować się w zewnętrznych zasobach, np. w sieci,
- połączenie się z tymi zasobami uruchamia nasz proces uczenia się,

- umiejętność tworzenia połączeń jest istotniejsza od tego, co aktualnie wiemy,
- decyzje podejmujemy na podstawie dostępnych nam zasobów informacji,
- zasoby informacji zmieniają się i rozwijają, a więc wpływają na zmianę naszych decyzji (Kozik, 2015a: 4–5).

Oparcie na tych nowoczesnych założeniach daje szansę na zainteresowanie i akceptację u młodych ludzi oraz na wyposażenie ich w potrzebne umiejętności przedmiotowe i kompetencje kluczowe. Edukacja historyczna w tradycyjnym wydaniu, bez uwzględnienia nowoczesnych technologii, jest zagrożona powolną marginalizacją jako przedmiot nieprzydatny z punktu widzenia uczniów i ich życiowych potrzeb.

O specyfice programu stanowi nacisk na **praktyczne wykorzystanie zdobytej wiedzy** – zainteresowanie przeszłością przede wszystkim po to, by dostrzegać jej związki z teraźniejszością (dla lepszego zrozumienia otaczającego świata), wykorzystywanie wiedzy historycznej do rozwiązywania problemów spotykanych na co dzień i rozwijanie kompetencji kluczowych potrzebnych w dorosłym życiu.

Autor dostrzega pilną potrzebę **szerokiego zastosowania nowoczesnych technologii** w dydaktyce, aby młodzi ludzie w pełni korzystali z ich możliwości i dostosowywali się do szybko zmieniającego się świata. Trudno więc wyobrazić sobie nowoczesne nauczanie i uczenie się historii w oderwaniu od komputera z dostępem do Internetu.

Program zakłada stopniowe wdrażanie uczniów w **działania zespołowe, wzajemne uczenie się, pracę metodą projektu** i w trybie **odwróconej lekcji**, co bardzo przyda im się na kolejnych etapach kształcenia oraz w dorosłym życiu. Autor stawia na **samodzielność i kreatywność**, wskazując szereg aktywizujących metod i technik, które mają być stopniowo wprowadzane (stosownie do etapu rozwojowego). Kładzie nacisk na rozwijanie **kompetencji kluczowych**, które są niezbędne do pełnego i satysfakcjonującego funkcjonowania w przyszłości. Program daje szansę na rozwój każdemu dziecku z poszanowaniem jego godności, indywidualności i potrzeb, co jest zgodne z ideą edukacji włączającej.

Program może być wdrażany przez aktywnych, otwartych nauczycieli, ceniących niekonwencjonalne działania z uczniami, stawiających na ich kreatywność i samodzielność, dających im wsparcie. Ważne, by znali dostateczną ilość metod aktywizujących, a szczególnie „odwróconą lekcję” i projekt, oraz by potrafili w działaniach z uczniami dać im jak najwięcej samodzielności. Muszą być też przygotowani do łagodnego przeprowadzenia uczniów przez trudny próg klasy IV. Stąd potrzeba cierpliwego, stopniowego wprowadzania nowych metod, form pracy na lekcjach i poza nimi. Uczniowie muszą mieć czas, by się do nich przyzwyczaić i przestawić na nowy styl pracy. Najważniejsze, by nauczyciele nie wyręczali swoich uczniów, lecz ich wspierali i towarzyszyli im w edukacyjnej przygodzie z historią.

Do realizacji programu potrzebne są też umiejętności w zakresie wykorzystania nowoczesnych technologii i Internetu w dydaktyce.

Program jest możliwy do zastosowania w różnych realiach, bez względu na to, gdzie znajduje się szkoła. Nie stwarza barier finansowych, organizacyjnych ani technologicznych. Do jego realizacji wystarczy **odpowiednio wyposażona sala lekcyjna**. Ze względu na często stosowaną grupową formę pracy, sala powinna być tak zaaranżowana, by umożliwić uczniom wspólne uczenie się i współpracę. Stoliki uczniowskie powinny dawać możliwość przedstawiania i układania w rozmaite konfiguracje, np. w literę U, w dwóch rzędach naprzeciw siebie (np. do debaty) lub do pracy w małych grupach. W sali powinny się znajdować takie pomoce jak: mapy i atlasy historyczne, zestawy mapek konturowych, zestawy tekstów źródłowych, pomoce wizualne (np. plansze), książki pomocnicze (np. słowniki, encyklopedie), multimedialne programy komputerowe do nauki historii, filmy DVD, płyty CD z nagraniami audio, odtwarzacz płyt CD/DVD, komputer z oprogramowaniem i dostępem do Internetu, projektor multimedialny. Coraz więcej szkół dysponuje już tablicami interaktywnymi z odpowiednim oprogramowaniem, co oczywiście ułatwia pracę i podnosi atrakcyjność zajęć.

Organizacja przestrzeni w klasie powinna odbywać się zgodnie z zaleceniami dla edukacji włączającej. Należy więc świadomie przejść od zasady *każdemu to samo* do zasady *każdemu to, co dla niego właściwe i potrzebne* (Jak organizować edukację, 2010: 16). Dla uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi ważne jest stworzenie prawidłowych warunków akustycznych i usadowienie w klasie. W przypadku uczniów z wadą słuchu i wadami widzenia może być potrzebne posadzenie dziecka w pierwszej ławce. Uczeń z ADHD nie powinien siedzieć przy oknie, żeby to, co się za nim dzieje, nie rozpraszało jego uwagi. Uczniowie z zespołem Aspergera czy z autyzmem nie powinni być narażeni na zbyt dużą liczbę bodźców dźwiękowych itp. Należy również zwrócić uwagę na sposób organizowania przestrzeni w klasie i poza nią. Uczeń poruszający się na wózku inwalidzkim będzie potrzebował takiego ustawienia ławek, aby mógł swobodnie się przemieszczać. Dziecko chore na cukrzycę powinno mieć zapewnione odrębne pomieszczenie dla dokonania pomiaru poziomu cukru i przyjęcia insuliny, a dziecko chore na epilepsję – możliwość odpoczynku po przebytych ataku choroby lub w celu jego zapobiegania (Tamże: 10).

Duża część aktywności uczniów będzie się odbywać **poza klasą**, gdyż często będą pracować w grupach (metodą projektu) i samodzielnie (w trybie odwróconej lekcji).

Lokalne dziedzictwo kulturowe jest dopełnieniem zasobów szkoły, umożliwiającym pełną realizację programu. Warto podkreślić, że do tego nie są konieczne znane zabytki (choć wycieczki do tych miejsc też są bardzo pożądane). Zainteresowanie przeszłością może wzbudzić również skromna szkolna izba muzealna lub niepozorny obiekt, np. tablica upamiętniająca jakieś wydarzenie.

CELE KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

Wymagania ogólne

Program zawiera wszystkie cele ogólne dla przedmiotu zawarte w podstawie programowej (Dz.U. z 2017 r., poz. 356 ze zm.):

I. Chronologia historyczna.

1. Odróżnianie przeszłości, teraźniejszości i przyszłości.
2. Posługiwanie się podstawowymi określeniami czasu historycznego: epoka, okres p.n.e., okres n.e., tysiąclecie, wiek, rok.
3. Obliczanie upływu czasu między wydarzeniami historycznymi.
4. Umieszczanie procesów, zjawisk i faktów historycznych w czasie oraz porządkowanie ich i ustalanie związków przyczynowo-skutkowych.
5. Dostrzeganie zmiany w życiu politycznym i społecznym oraz ciągłości w rozwoju kulturowym.

II. Analiza i interpretacja historyczna.

1. Krytyczne analizowanie informacji uzyskanych z różnych źródeł (w tym kartograficznych), próba wyciągania z nich wniosków.
2. Lokalizacja w przestrzeni procesów, zjawisk i faktów historycznych przy wykorzystaniu map i planów w różnych skalach.
3. Rozróżnianie w narracji historycznej warstwy informacyjnej, wyjaśniającej i oceniającej.
4. Objaśnianie związków przyczynowo-skutkowych, analizowanie zjawisk i procesów historycznych.
5. Dostrzeganie potrzeby poznawania przeszłości dla rozumienia procesów zachodzących we współczesności.

III. Tworzenie narracji historycznej.

1. Konstruowanie ciągów narracyjnych przy wykorzystaniu zdobytych informacji źródłowych.
2. Posługiwanie się pojęciami historycznymi i wyjaśnianie ich znaczenia.
3. Przedstawianie argumentów uzasadniających własne stanowisko w odniesieniu do procesów i postaci historycznych.
4. Tworzenie krótkich i długich wypowiedzi: planu, notatki, rozprawki, prezentacji.

Program uwzględnia też ogólne cele zawarte we wstępie do podstawy programowej (Dz.U. z 2017 r., poz. 356 ze zm.), wśród których ważne są cele wychowawcze, umiejętności ponadprzedmiotowe i postawy, jakie należy kształtować w szkole podstawowej:

Kształcenie ogólne w szkole podstawowej ma na celu:

- 1) wprowadzanie uczniów w świat wartości, w tym ofiarności, współpracy, solidarności, altruizmu, patriotyzmu i szacunku dla tradycji, wskazywanie wzorców postępowania i budowanie relacji społecznych sprzyjających bezpiecznemu rozwojowi ucznia (rodzina, przyjaciele);
- 2) wzmacnianie poczucia tożsamości indywidualnej, kulturowej, narodowej, regionalnej i etnicznej;
- 3) formowanie u uczniów poczucia godności własnej osoby i szacunku dla godności innych osób;
- 4) rozwijanie kompetencji takich jak: kreatywność, innowacyjność i przedsiębiorczość;
- 5) rozwijanie umiejętności krytycznego i logicznego myślenia, rozumowania, argumentowania i wnioskowania;
- 6) ukazywanie wartości wiedzy jako podstawy do rozwoju umiejętności;
- 7) rozbudzanie ciekawości poznawczej uczniów oraz motywacji do nauki;
- 8) wyposażenie uczniów w taki zasób wiadomości oraz kształtowanie takich umiejętności, które pozwalają w sposób bardziej dojrzały i uporządkowany zrozumieć świat;
- 9) wspieranie ucznia w rozpoznawaniu własnych predyspozycji i określaniu drogi dalszej edukacji;
- 10) wszechstronny rozwój osobowy ucznia przez pogłębianie wiedzy oraz zaspokajanie i rozbudzanie jego naturalnej ciekawości poznawczej;
- 11) kształtowanie postawy otwartej wobec świata i innych ludzi, aktywności w życiu społecznym oraz odpowiedzialności za zbiorowość;
- 12) zachęcanie do zorganizowanego i świadomego samokształcenia opartego na umiejętności przygotowania własnego warsztatu pracy;
- 13) ukierunkowanie ucznia ku wartościom.

Program służy też rozwijaniu najważniejszych umiejętności o charakterze ponadprzedmiotowym, co jest zadaniem każdego nauczyciela pracującego w szkole podstawowej. Jest to wyraźnie zaznaczone we wstępie do podstawy programowej (Dz.U. z 2017 r., poz. 356 ze zm.):

Najważniejsze umiejętności rozwijane w ramach kształcenia ogólnego w szkole podstawowej to:

- 1) sprawne komunikowanie się w języku polskim oraz w językach obcych nowożytnych;
- 2) sprawne wykorzystywanie narzędzi matematycznych w życiu codziennym, a także kształcenie myślenia matematycznego;
- 3) poszukiwanie, porządkowanie, krytyczna analiza oraz wykorzystanie informacji z różnych źródeł;
- 4) kreatywne rozwiązywanie problemów z różnych dziedzin ze świadomym wykorzystaniem metod i narzędzi wywodzących się z informatyki, w tym programowania;

- 5) rozwiązywanie problemów z wykorzystaniem technik mediacyjnych;
- 6) praca w zespole i społeczna aktywność;
- 7) aktywny udział w życiu kulturalnym szkoły, środowiska lokalnego oraz kraju.

Powyższe umiejętności ściśle wiążą się z kluczowymi kompetencjami (Dz.U. UE C189 z dn. 4 czerwca 2018 r.):

- w zakresie rozumienia i tworzenia informacji,
- w zakresie wielojęzyczności,
- matematycznymi oraz w zakresie nauk przyrodniczych, technologii i inżynierii,
- cyfrowymi,
- osobistymi, społecznymi oraz w zakresie umiejętności uczenia się,
- obywatelskimi,
- w zakresie przedsiębiorczości,
- w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej.

W zakresie **oddziaływań wychowawczych** program kładzie nacisk na kształtowanie u uczniów postaw sprzyjających ich dalszemu rozwojowi indywidualnemu i społecznemu, takich jak:

- uczciwość,
- wiarygodność,
- odpowiedzialność,
- wytrwałość,
- poczucie własnej wartości,
- szacunek dla innych ludzi,
- ciekawość poznawcza,
- kreatywność,
- przedsiębiorczość,
- kultura osobista,
- gotowość do uczestnictwa w kulturze,
- gotowość do podejmowania inicjatyw oraz do pracy zespołowej.

Program zakłada także kształtowanie bardzo ważnych w rozwoju społecznym postaw:

- obywatelskiej,
- szacunku dla każdego człowieka i jego prawa do bycia innym (zgodnie z ideą edukacji włączającej),
- wrażliwości na potrzeby drugiego człowieka,
- szacunku dla tradycji rodzinnych,
- szacunku dla dziedzictwa kulturowego „małej ojczyzny”,
- poszanowania tradycji i kultury własnego narodu,
- szacunku dla innych kultur i tradycji.

TREŚCI NAUCZANIA – WYMAGANIA SZCZEGÓŁOWE

Program zakłada realizację wszystkich obowiązkowych treści nauczania (wymagań szczegółowych) zawartych w podstawie programowej (Dz.U. z 2017 r., poz. 356 ze zm.). Zostały one podzielone na klasy zgodnie z sugestiami autorów, zawartymi w *Warunkach i sposobach realizacji*. Program nie narusza też chronologicznego układu treści z podstawy programowej.

Do każdego działu programowego z podstawy, przytoczonego w całości i zapisanego kursywą, dopisana jest proponowana liczba godzin/lekcji na jego realizację. Liczba ta obejmuje też lekcje powtórzeniowe, sprawdziany, lekcje przeznaczone w całości na ćwiczenia (np. z mapą czy osią czasu). Ostateczna decyzja w tej sprawie należy jednak do nauczyciela, który najlepiej wie, ile czasu potrzeba w warunkach, w jakich prowadzi zajęcia, by zrealizować poszczególne zagadnienia.

Zakłada się wprowadzenie dodatkowych treści w każdej klasie, ale w bardzo ograniczonym zakresie. Będą to przede wszystkim te, które:

- wiążą się z historią lokalną,
- akcentują osiągnięcia Polaków w rozwoju różnych dziedzin i ich wkład w światowy dorobek cywilizacyjny.

Dodatkowe treści mogą być przeznaczone dla uczniów ze SPE (zdolnych) lub szczególnie zainteresowanych przedmiotem albo być propozycją do pracy dla wszystkich. Ich realizacja może wiązać się z działaniami projektowymi, zorganizowaniem wycieczki czy ciekawego spotkania ze świadkiem historii, ale może też przebiegać w sposób konwencjonalny. To zależy od potrzeb i predyspozycji zespołu klasowego, warunków w danej szkole i zasobów lokalnego środowiska oraz inwencji samego nauczyciela. Jeśli potencjał uczniów nie pozwala na poszerzanie treści, warto dodatkowe lekcje poświęcić na ćwiczenie umiejętności przedmiotowych (mapa, chronologia, źródła historyczne), a treści dodatkowe przeznaczyć dla uczniów zdolnych i zainteresowanych.

Program nie zawiera szczegółowego planu realizacji poszczególnych tematów „lekcja po lekcji”. Pozostawia to do decyzji nauczyciela, który doskonale zna realia swojej szkoły, bazę dydaktyczną, zasoby środowiska, potrzeby i możliwości uczniów. On najlepiej zaplanuje w szczegółach swoją pracę w warunkach danej szkoły. Działalność wydawnictw spowodowała, że nauczyciele są zasypywani materiałami metodycznymi i gotowymi rozwiązaniami. Często bezrefleksyjnie z nich korzystają, nie zastanawiając się, na ile przystają one do rzeczywistości w konkretnej szkole. Autor stawia na autonomię i samodzielne planowanie pracy, ufając nauczycielskiemu doświadczeniu i kreatywności. Podsuwa jedynie pewne pomysły, pozostawiając szczegółowe decyzje poszczególnym nauczycielom.

Należy pamiętać, że wymagania szczegółowe nie są tematami lekcji. Sformułowanie tematu to zadanie nauczyciela, który powinien zrobić to w sposób niekonwencjonalny i atrakcyjny dla uczniów. Temat może być wyrażony na przykład w postaci pytania problemowego, na które będą na lekcji szukać odpowiedzi (a więc może pełnić rolę pytania kluczowego). Przykładowe tematy w takim ujęciu:

- *Dlaczego Kazimierza, jako jedyne polskiego króla, nazwano Wielkim?*
- *Czy warto dzielić majątek między dzieci, gdy jest się królem?*
- *Dlaczego zalał nas szwedzki potop i co z tego wynikło?*
- *Dlaczego „Dzień Kazimierza Pułaskiego” jest amerykańskim świętem?*
- *Z jakich odkryć i wynalazków II połowy XIX i początków XX wieku korzystamy do dziś?*
- *Jakie były kolejne kroki do wspólnej Europy?*

Temat może być też dwuczłonowy – składać się z cytatu lub metafory i wyjaśnienia, np.:

- *Nic, co ludzkie nie było im obce, czyli geniusze renesansu.*
- *Bilans zysków i strat, czyli skutki odkryć geograficznych.*
- *„Trzy nierówne połówki”, czyli trudne początki niepodległości.*
- *Na Zachodzie bez zmian, czyli w okopach Wielkiej Wojny.*
- *Wszystko zaczęło się od czajnika, czyli co rewolucja przemysłowa zmieniła w życiu ludzi?*
- *Za czym kolejka ta stoi, czyli życie codzienne w PRL.*

Takie nieschematyczne, intrygujące ujęcie będzie dla uczniów dodatkowym czynnikiem motywującym do zainteresowania się tematem.

Klasa IV

Program zakłada realizację **wszystkich obowiązkowych treści nauczania** (wymagań szczegółowych), przeznaczonych w podstawie programowej dla kl. IV i ujętych w czterech działach.

I. Elementy historii rodzinnej i regionalnej (3 godz.) Uczeń:

- 1) zbiera informacje na temat historii swojej rodziny, gromadzi pamiątki rodzinne i opowiada o nich;
- 2) poznaje historię i tradycje swojej okolicy oraz ludzi dla niej szczególnie zasłużonych; zna lokalne zabytki i opisuje ich dzieje.

II. Najważniejsze elementy polskiego dziedzictwa kulturowego (4 godz.) Uczeń:

- 1) zna symbole narodowe (barwy, godło, hymn państwowy), najważniejsze święta narodowe i państwowe, potrafi wytłumaczyć ich znaczenie;
- 2) zna legendy o początkach państwa polskiego;
- 3) wiąże najważniejsze zabytki i symbole kultury polskiej z właściwymi regionami.

III. Refleksja nad historią jako nauką. (5 godz.) Uczeń:

- 1) wyjaśnia, na czym polega praca historyka;
- 2) wskazuje sposoby mierzenia czasu w historii i posługuje się pojęciami chronologicznymi;
- 3) rozpoznaje rodzaje źródeł historycznych;
- 4) odróżnia historię od dziejów legendarnych.

IV. Postacie i wydarzenia o doniosłym znaczeniu dla kształtowania polskiej tożsamości kulturowej (18 godz.) Uczeń sytuje w czasie i opowiada o:

- 1) księciu Mieszku i czeskiej Dobrawie – chrzcie Polski;
- 2) Bolesławie Chrobrym – pierwszym królu – i zjeździe w Gnieźnie;
- 3) ostatnim z Piastów – Kazimierzu Wielkim;
- 4) królowej Jadwidze, Władysławie Jagielle, Zawiszy Czarnym, unii polsko-litewskiej i zwycięstwie grunwaldzkim;
- 5) Mikołaju Koperniku i krakowskich żakach;
- 6) Janie Zamoyskim – wodzu i mężu stanu;
- 7) bohaterach wojen XVII wieku – przeorze Augustynie Kordeckim, hetmanie Stefanie Czarnieckim i królu Janie III Sobieskim;
- 8) Tadeuszu Kościuszcze i kosynierach spod Racławic;
- 9) Janie Henryku Dąbrowskim i Józefie Wybickim oraz polskim hymnie;
- 10) Romualdzie Traugucie i powstańczym państwie;
- 11) laureatce Nagrody Nobla – Marii Skłodowskiej-Curie;
- 12) Józefie Piłsudskim i jego żołnierzach;
- 13) Eugeniuszu Kwiatkowskiemu i budowie Gdyni;
- 14) „Zośce”, „Alku”, „Rudym” i „Szarych Szeregach”;
- 15) żołnierzach niezłomnych – Witoldzie Pileckim i Danucie Siedzikównie „Ince”;
- 16) papieżu Janie Pawle II;
- 17) „Solidarności” i jej bohaterach.

Treści dodatkowe, nieobowiązkowe, do wyboru przez nauczyciela w porozumieniu z uczniem (2 godz. na wybrany temat z poniższej listy lub inny, zaproponowany przez nauczyciela):

1. Piastowie. Plemiona słowiańskie i ich warunki życia na terenie dzisiejszej Polski. Ród Piastów – legendy związane z rodem.
2. Chrzest Polski. Chrystianizacja i przemiany kulturowe na ziemiach polskich. Misja św. Wojciecha. Nowe słowa i nowe znaczenie starych słów w języku polskim.
3. Wojny z Niemcami. Obrona kraju, wojowie. Obrona Głogowa.
4. Zakony w Polsce. Rozwój piśmiennictwa i rolnictwa.
5. Zamki i rycerze. Znaczenie, uzbrojenie, obyczaje.
6. Złoty wiek kultury polskiej. Osiągnięcia architektury i sztuki – Wawel.
7. Gdańsk – Polska spichlerzem Europy. Miasto, port, rozwój handlu zbożem.

8. Zygmunt III Waza. Warszawa stolicą Polski.
9. Obiady czwartkowe króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Rozkwit kultury za ostatniego króla.
10. Strajk dzieci we Wrześni. Udręki niewoli, germanizacja, rusyfikacja.
11. Bitwa Warszawska. Ocalenie Polski przed najazdem bolszewickim.

Ze względu na propedeutyczny charakter historii w kl. IV nie ma możliwości, aby wiele z tych dodatkowych tematów zrealizować. Autor programu proponuje, aby wybrać z nich **tylko te, które wiążą się z historią lokalną i regionalną**. Tak więc uczniowie z Małopolski powinni mieć lekcję o kulturze renesansowej i wycieczkę na Wawel, uczniowie z Dolnego Śląska – o obronie Głogowa, z Wielkopolski – o strajku dzieci we Wrześni itp. Jedna godzina przedmiotu w tygodniu nie pozwala na zbyt wiele dodatkowych treści. Trzeba bowiem wprowadzić uczniów w tajniki nowego przedmiotu i jego specyfikę, pozwolić wdrażać do nauczania przedmiotowego, ćwiczyć chronologię, oswajać z mapą historyczną itp. Dla uczniów przekraczających trudny próg klasy IV jest to duże wyzwanie, a ćwiczenia wymagają czasu. Stąd potrzeba cierpliwego, stopniowego wprowadzania nowych metod i form pracy na lekcjach i poza nimi. Uczniowie muszą mieć czas, by się do nich przyzwyczaić i przestawić na nowy styl pracy.

Nadmierne rozbudowywanie treści nie jest w tej sytuacji uzasadnione.

Zagadnienia z chronologii z działu III powinny zostać rozdzielone ze względu na brak korelacji z matematyką. Podstawa programowa dla kl. I–III zakłada, że uczniowie poznają tylko liczby rzymskie od I do XII, nie ma tam też pisemnego odejmowania liczb wielocyfrowych, co jest potrzebne do obliczania upływu lat między wydarzeniami. Dlatego na początku klasy IV w ćwiczeniach z chronologii będą używane tylko podstawowe pojęcia (wiek) i proste liczby rzymskie. Resztę, zwłaszcza kwestie podziału na ery oraz obliczanie upływu lat, uczniowie poznają później, gdy już będą na to „matematycznie gotowi”, a więc w II półroczu klasy IV. Podstawa programowa klas IV–VI z matematyki zakłada zapisywanie i odczytywanie liczb rzymskich do 3000 oraz odejmowanie sposobem pisemnym. Wymaga to korelacji międzyprzedmiotowej i uzgodnień z nauczycielem matematyki. Dopiero po realizacji tych zagadnień na matematyce można realizować wymaganie ogólne z historii – obliczanie upływu czasu między wydarzeniami.

Klasa V

W klasie V realizowane będą działy od I (*Cywilizacje starożytne*) do VII (*Polska w XIV i XV wieku*).

I. Cywilizacje starożytne. (12 godz.) *Uczeń:*

- 1) porównuje koczowniczy tryb życia z osiadłym i wyjaśnia skutki rewolucji neolitycznej;

- 2) lokalizuje w czasie i przestrzeni cywilizacje Starożytnego Wschodu (Mezopotamii, Egiptu i Izraela), cywilizacje nad wielkimi rzekami (Indie i Chiny) oraz cywilizacje starożytnej Grecji i Rzymu;
- 3) charakteryzuje strukturę społeczeństwa i system wierzeń w Egipcie, Grecji i Rzymie, religię starożytnego Izraela; wyjaśnia różnicę między politeizmem a monoteizmem;
- 4) umiejscawia w czasie i zna różne systemy sprawowania władzy oraz organizację społeczeństwa w Egipcie, Atenach peryklejskich i Rzymie;
- 5) charakteryzuje najważniejsze osiągnięcia kultury materialnej i duchowej świata starożytnego w różnych dziedzinach: filozofii, nauce, prawie, architekturze, sztuce, literaturze;
- 6) umiejscawia w czasie i przestrzeni narodziny oraz rozprzestrzenianie się chrześcijaństwa.

II. Bizancjum i świat islamu. (3 godz.) Uczeń:

- 1) umiejscawia w czasie i przestrzeni zasięg ekspansji arabskiej i wyjaśnia wpływ cywilizacji muzułmańskiej na Europę;
- 2) lokalizuje w czasie i przestrzeni cesarstwo bizantyjskie i rozpoznaje osiągnięcia kultury bizantyjskiej (prawo, architektura, sztuka).

III. Średniowieczna Europa. (5 godz.) Uczeń:

- 1) umiejscawia w czasie i przestrzeni państwo Franków;
- 2) umiejscawia w czasie i przestrzeni nowe państwa w Europie;
- 3) wyjaśnia przyczyny i skutki rozłamu w Kościele w XI wieku oraz opisuje relacje między władzą cesarską a papieską;
- 4) charakteryzuje przyczyny i skutki krucjat.

IV. Społeczeństwo i kultura średniowiecznej Europy. (6 godz.) Uczeń:

- 1) przedstawia instytucje systemu lennego, wyjaśnia pojęcie stanu i charakteryzuje podziały społeczne w średniowieczu;
- 2) opisuje warunki życia średniowiecznego miasta i wsi;
- 3) porównuje kulturę rycerską i kulturę miejską, opisuje charakterystyczne cechy wzoru rycerza średniowiecznego, rozpoznaje zabytki kultury średniowiecza, wskazuje różnice między stylem romańskim a stylem gotyckim;
- 4) wyjaśnia rolę Kościoła (w tym zakonów) w dziedzinie nauki, architektury, sztuki i życia codziennego.

V. Polska w okresie wczesnopiastowskim. (12 godz.) Uczeń:

- 1) sytuuje w czasie i przestrzeni państwo pierwszych Piastów oraz przedstawia jego genezę;
- 2) wyjaśnia okoliczności przyjęcia chrztu przez Piastów oraz następstwa kulturowe, społeczne i polityczne chrystianizacji Polski;

- 3) charakteryzuje rozwój i kryzys monarchii Bolesława Chrobrego i Mieszka II;
- 4) charakteryzuje odbudowę i rozwój państwa Piastów za rządów Kazimierza Odnowiciela i Bolesława Śmiałego;
- 5) przedstawia dokonania Bolesława Krzywoustego; opisuje konflikt z Cesarstwem Niemieckim;
- 6) opisuje społeczeństwo Polski pierwszych Piastów.

VI. Polska w okresie rozbicia dzielnicowego. (8 godz.) Uczeń:

- 1) umieszcza w czasie i przestrzeni Polskę okresu rozbicia dzielnicowego;
- 2) opisuje przyczyny oraz wskazuje skutki rozbicia dzielnicowego;
- 3) umieszcza w czasie najważniejsze wydarzenia związane z relacjami polsko-krzyżackimi oraz zagrożeniem najazdami tatarskimi w okresie rozbicia dzielnicowego;
- 4) opisuje przemiany społeczne i gospodarcze z uwzględnieniem ruchu osadniczego;
- 5) charakteryzuje proces zjednoczenia państwa polskiego na przełomie XIII i XIV wieku, wskazując na rolę władców piastowskich (ze szczególnym uwzględnieniem roli Władysława Łokietka) oraz Kościoła.

VII. Polska w XIV i XV wieku. (12 godz.) Uczeń:

- 1) opisuje rozwój terytorialny państwa polskiego w XIV i XV wieku;
- 2) analizuje dokonania Kazimierza Wielkiego w dziedzinie polityki wewnętrznej (system obronny, urbanizacja kraju, prawo, nauka) oraz w polityce zagranicznej;
- 3) opisuje związki Polski z Węgry w XIV i XV wieku;
- 4) wyjaśnia przyczyny i ocenia następstwa unii Polski z Wielkim Księstwem Litewskim;
- 5) charakteryzuje dokonania w dziedzinie polityki wewnętrznej i zagranicznej Jagiellonów w XV wieku;
- 6) porządkuje i umieszcza w czasie najważniejsze wydarzenia związane z relacjami polsko-krzyżackimi w XIV i XV wieku;
- 7) charakteryzuje rozwój monarchii stanowej i uprawnień stanu szlacheckiego (rozwój przywilejów szlacheckich do konstytucji *Nihil novi*).
Treści dodatkowe w kl. V (propozycje do wyboru):
 - Dziedzictwo antyku w naszym otoczeniu.
 - Ślady kultury średniowiecznej w naszej miejscowości/regionie.
 - Początki Polski w obrazach Matejki.

lub inne zagadnienie związane z historią lokalną.

Klasa VI

W klasie VI będą realizowane działy z podstawy programowej od VIII (Wielkie odkrycia geograficzne) do XVIII (Epoka napoleońska).

VIII. Wielkie odkrycia geograficzne. (3 godz.) Uczeń:

- 1) wyjaśnia przyczyny i ocenia wpływ odkryć geograficznych na życie społeczno-gospodarcze i kulturowe Europy oraz Nowego Świata;
- 2) umieszcza w czasie i przestrzeni wyprawy Krzysztofa Kolumba, Vasco da Gamy, Ferdynanda Magellana oraz sytuuje w przestrzeni posiadłości kolonialne Portugalii i Hiszpanii.

IX. „Złoty wiek” w Polsce na tle europejskim. (12 godz.) Uczeń:

- 1) rozpoznaje charakterystyczne cechy renesansu europejskiego; charakteryzuje największe osiągnięcia Leonarda da Vinci, Michała Anioła, Rafaela Santi, Erazma z Rotterdamu, Mikołaja Kopernika, Galileusza i Jana Gutenberga;
- 2) wymienia przyczyny i następstwa reformacji, opisuje cele i charakteryzuje działalność Marcina Lutra i Jana Kalwina oraz przedstawia okoliczności powstania Kościoła anglikańskiego;
- 3) wyjaśnia cele zwołania soboru trydenckiego i charakteryzuje reformę Kościoła katolickiego;
- 4) umieszcza w czasie i opisuje najważniejsze wydarzenia w dziedzinie polityki wewnętrznej ostatnich Jagiellonów;
- 5) charakteryzuje politykę zagraniczną ostatnich Jagiellonów, ze szczególnym uwzględnieniem powstania Prus Książęcych;
- 6) opisuje model polskiego życia gospodarczego w XVI wieku, uwzględniając działalność gospodarczą polskiej szlachty i rolę chłopów;
- 7) przedstawia największe osiągnięcia polskiego renesansu i reformacji, uwzględniając twórczość Mikołaja Reja, Jana Kochanowskiego, Andrzeja Frycza Modrzewskiego; rozpoznaje obiekty sztuki renesansowej na ziemiach polskich;
- 8) przedstawia okoliczności zawarcia unii realnej między Polską a Litwą (1569) i jej główne postanowienia.

X. Początki Rzeczypospolitej Obojga Narodów. (5 godz.) Uczeń:

- 1) charakteryzuje stosunki wyznaniowe i narodowościowe w Rzeczypospolitej; wyjaśnia główne założenia konfederacji warszawskiej;
- 2) wyjaśnia okoliczności uchwalenia artykułów henrykowskich i przedstawia zasady wolnej elekcji; omawia przebieg i rezultaty pierwszych wolnych elekcji;
- 3) opisuje panowanie Stefana Batorego, ze szczególnym uwzględnieniem jego polityki zewnętrznej.

XI. Rzeczpospolita Obojga Narodów i jej sąsiedzi w XVII wieku. (8 godz.) Uczeń:

- 1) wyjaśnia główne przyczyny wojen Rzeczypospolitej z Rosją, Szwecją i Turcją;
- 2) wyjaśnia przyczyny, cele i następstwa powstania Bohdana Chmielnickiego na Ukrainie;
- 3) omawia przebieg i znaczenie potopu szwedzkiego;

- 4) sytuje w czasie, lokalizuje i omawia najważniejsze bitwy w XVII wieku;
- 5) dokonuje oceny następstw politycznych, społecznych i gospodarczych wojen w XVII wieku;
- 6) rozpoznaje charakterystyczne cechy kultury baroku, odwołując się do przykładów architektury i sztuki we własnym regionie.

XII. Europa w XVII i XVIII wieku. (6 godz.) Uczeń:

- 1) charakteryzuje, na przykładzie Francji Ludwika XIV, ustrój monarchii absolutnej oraz wymienia główne cechy monarchii parlamentarnej, wykorzystując informacje o ustroju Anglii;
- 2) opisuje idee Oświecenia, podaje przykłady ich zastosowania w nauce, literaturze, architekturze i sztuce;
- 3) charakteryzuje zasadę trójpodziału władzy Karola Monteskiusza i zasadę umowy społecznej Jakuba Rousseau;
- 4) charakteryzuje reformy oświeceniowe wprowadzone w Prusach, Rosji i Austrii.

XIII. Rzeczpospolita Obojga Narodów w I połowie XVIII wieku. (4 godz.) Uczeń:

- 1) omawia przyczyny i charakteryzuje przejawy kryzysu państwa w epoce saskiej;
- 2) charakteryzuje projekty reform ustrojowych Stanisława Leszczyńskiego i Stanisława Konarskiego;
- 3) omawia zjawiska świadczące o postępie gospodarczym, rozwoju kultury i oświaty;
- 4) ocenia pozycję międzynarodową Rzeczypospolitej w czasach saskich.

XIV. Powstanie Stanów Zjednoczonych. (3 godz.) Uczeń:

- 1) omawia przyczyny i następstwa amerykańskiej wojny o niepodległość;
- 2) wymienia instytucje ustrojowe Stanów Zjednoczonych, wyjaśnia ich funkcjonowanie; ocenia sposób, w jaki konstytucja amerykańska realizowała w praktyce zasadę trójpodziału władzy;
- 3) przedstawia wkład Polaków w walkę o niepodległość Stanów Zjednoczonych.

XV. Wielka rewolucja we Francji. (3 godz.) Uczeń:

- 1) wyjaśnia główne przyczyny rewolucji i ocenia jej rezultaty;
- 2) analizuje i objaśnia zasady zawarte w Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela.

XVI. Rzeczpospolita w dobie stanisławowskiej. (8 godz.) Uczeń:

- 1) podaje przykłady naprawy państwa za panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego, w tym osiągnięcia Komisji Edukacji Narodowej;
- 2) charakteryzuje cele i konsekwencje konfederacji barskiej;
- 3) sytuje w czasie obrady Sejmu Wielkiego oraz uchwalenie Konstytucji 3 maja; wymienia reformy Sejmu Wielkiego oraz najważniejsze postanowienia Konstytucji 3 maja;

- 4) wyjaśnia okoliczności zawiązania konfederacji targowickiej i przedstawia jej następstwa;
- 5) rozpoznaje charakterystyczne cechy polskiego oświecenia i charakteryzuje przykłady sztuki okresu klasycyzmu z uwzględnieniem własnego regionu.

XVII. Walka o utrzymanie niepodległości w ostatnich latach XVIII wieku.

(6 godz.) Uczeń:

- 1) sytuje w czasie I, II i III rozbiór Rzeczypospolitej i wskazuje na mapie zmiany terytorialne po każdym rozbiórze;
- 2) przedstawia przyczyny i skutki powstania kościuszkowskiego;
- 3) rozróżnia przyczyny wewnętrzne i zewnętrzne upadku Rzeczypospolitej.

XVIII. Epoka napoleońska. (4 godz.) Uczeń:

- 1) charakteryzuje zmiany polityczne w Europie w okresie napoleońskim i przemiany społeczno-gospodarcze;
- 2) opisuje okoliczności utworzenia Legionów Polskich oraz omawia ich historię;
- 3) opisuje powstanie Księstwa Warszawskiego, jego ustrój i terytorium;
- 4) przedstawia stosunek Napoleona do sprawy polskiej oraz postawę Polaków wobec Napoleona.

Ze względu na obszerne treści podstawy programowej jako dodatkowe w kl. VI proponuje się jedynie temat: *Nie tylko Kopernik – nasi wybitni uczeni i artyści* lub inne zagadnienie związane z historią lokalną.

Klasa VII

W klasie VII przewiduje się realizację działów od XIX (Europa po kongresie wiedeńskim) do XXXI (Droga ku wojnie).

XIX. Europa po kongresie wiedeńskim. (2 godz.) Uczeń:

- 1) omawia decyzje kongresu wiedeńskiego w odniesieniu do Europy, w tym do ziem polskich;
- 2) charakteryzuje najważniejsze przejawy rewolucji przemysłowej (wynalazki i ich zastosowania, obszary uprzemysłowienia, zmiany struktur społecznych i warunków życia).

XX. Ziemie polskie w latach 1815–1848. (6 godz.) Uczeń:

- 1) wskazuje na mapie podział polityczny ziem polskich po kongresie wiedeńskim;
- 2) charakteryzuje okres konstytucyjny Królestwa Polskiego – ustrój, osiągnięcia w gospodarce, kulturze i edukacji;

- 3) przedstawia przyczyny wybuchu powstania listopadowego, charakter zmagañ i następstwa powstania dla Polaków w różnych zaborach;
- 4) omawia położenie Polaków w zaborach pruskim i austriackim, na obszarze ziem zabranych oraz w Rzeczypospolitej Krakowskiej;
- 5) charakteryzuje główne nurty oraz postacie Wielkiej Emigracji i ruch spiskowy w kraju.

XXI. Europa w okresie Wiosny Ludów. (3 godz.) Uczeń:

- 1) wymienia wydarzenia związane z walką z porządkiem wiedeńskim, charakteryzuje przebieg Wiosny Ludów w Europie;
- 2) omawia przyczyny i skutki powstania krakowskiego oraz Wiosny Ludów na ziemiach polskich.

XXII. Powstanie styczniowe. (3 godz.) Uczeń:

- 1) omawia pośrednie i bezpośrednie przyczyny powstania, w tym „rewolucję moralną” 1861–1862;
- 2) dokonuje charakterystyki działań powstańczych z uwzględnieniem, jeśli to możliwe, przebiegu powstania w swoim regionie;
- 3) omawia uwłaszczenie chłopów w zaborze rosyjskim oraz porównuje z uwłaszczeniem w pozostałych zaborach;
- 4) charakteryzuje formy represji popowstaniowych.

XXIII. Europa i świat w II połowie XIX i na początku XX wieku. (4 godz.) Uczeń:

- 1) opisuje sytuację polityczną w Europie w II połowie XIX wieku, w tym procesy zjednoczeniowe Włoch i Niemiec;
- 2) prezentuje przyczyny i skutki wojny secesyjnej w Stanach Zjednoczonych;
- 3) wyjaśnia przyczyny, zasięg i następstwa ekspansji kolonialnej państw europejskich w XIX wieku;
- 4) wymienia nowe idee polityczne i zjawiska kulturowe, w tym początki kultury masowej i przemiany obyczajowe.

XXIV. Ziemie polskie pod zaborem w II połowie XIX i na początku XX wieku. (8 godz.) Uczeń:

- 1) wyjaśnia cele i opisuje metody działań zaborców wobec mieszkańców ziem dawnej Rzeczypospolitej – rasyfikacja, germanizacja (Kulturkampf), autonomia galicyjska;
- 2) opisuje postawy społeczeństwa polskiego w stosunku do zaborców – trójlojalizm, praca organiczna, ruch spółdzielczy;
- 3) opisuje formowanie się nowoczesnej świadomości narodowej Polaków;
- 4) omawia narodziny i pierwsze lata istnienia nowoczesnych ruchów politycznych (socjalizm, ruch ludowy, ruch narodowy);
- 5) wyjaśnia społeczne i narodowe aspekty rewolucji w latach 1905–1907;
- 6) charakteryzuje spór orientacyjny w latach 1908–1914.

XXV. I wojna światowa. (6 godz.) Uczeń:

- 1) omawia najważniejsze konflikty między mocarstwami europejskimi na przełomie XIX i XX wieku;
- 2) wymienia główne przyczyny wojny – polityczne i gospodarcze, pośrednie i bezpośrednie;
- 3) omawia specyfikę działań wojennych: wojna pozycyjna, manewrowa, działania powietrzne i morskie;
- 4) charakteryzuje postęp techniczny w okresie I wojny światowej;
- 5) opisuje rewolucję i wojnę domową w Rosji.

XXVI. Sprawa polska w czasie I wojny światowej. (3 godz.) Uczeń:

- 1) charakteryzuje stosunek państw zaborczych do sprawy polskiej w przededniu i po wybuchu wojny;
- 2) omawia umiędzynarodowienie sprawy polskiej: akt 5 listopada 1916 r., rola Stanów Zjednoczonych i rewolucji rosyjskich, deklaracja z 3 czerwca 1918 r.;
- 3) ocenia polski wysiłek zbrojny i dyplomatyczny, wymienia prace państwowotwórcze podczas wojny.

XXVII. Europa i świat po I wojnie światowej. (3 godz.) Uczeń:

- 1) opisuje kulturowe i cywilizacyjne następstwa wojny;
- 2) charakteryzuje postanowienia konferencji paryskiej oraz traktatu w Locarno; ocenia funkcjonowanie Ligi Narodów i ładu wersalski;
- 3) charakteryzuje oblicza totalitaryzmu (włoskiego faszystów, niemieckiego narodowego socjalizmu, systemu sowieckiego): ideologię i praktykę.

XXVIII. Odrodzenie państwa polskiego po I wojnie światowej. (5 godz.) Uczeń:

- 1) omawia formowanie się centralnego ośrodka władzy państwowej – od październikowej deklaracji Rady Regencyjnej do „Małej Konstytucji”;
- 2) przedstawia proces wykuwania granic: wersalskie decyzje a fenomen Powstania Wielkopolskiego i powstań śląskich (zachód) – federacyjny dylemat a inkorporacyjny rezultat (wschód);
- 3) opisuje wojnę polsko-bolszewicką i jej skutki (pokój ryski).

XXIX. II Rzeczpospolita w latach 1921–1939. (6 godz.) Uczeń:

- 1) charakteryzuje skalę i skutki wojennych zniszczeń oraz dziedzictwa zaborowego;
- 2) charakteryzuje ustrój polityczny Polski na podstawie konstytucji marcowej z 1921 r.;
- 3) omawia kryzys demokracji parlamentarnej w Polsce – przyczyny, przebieg i skutki przewrotu majowego;
- 4) opisuje polski autorytaryzm – rządy sanacji, zmiany ustrojowe (konstytucja kwietniowa z 1935 r.);

5) przedstawia główne kierunki polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej (system sojuszy i politykę równowagi).

XXX. Społeczeństwo i gospodarka II Rzeczypospolitej. (5 godz.) Uczeń:

- 1) charakteryzuje społeczną, narodowościową i wyznaniową strukturę państwa polskiego;
- 2) omawia skutki światowego kryzysu gospodarczego na ziemiach polskich;
- 3) ocenia osiągnięcia gospodarcze II Rzeczypospolitej, a zwłaszcza powstanie Gdyni, magistrali węglowej i Centralnego Okręgu Przemysłowego;
- 4) podaje najważniejsze osiągnięcia kulturalne i naukowe Polski w okresie międzywojennym.

XXXI. Droga do wojny. (6 godz.) Uczeń:

- 1) omawia japońską agresję na Dalekim Wschodzie;
- 2) przedstawia ekspansję Włoch i wojnę domową w Hiszpanii;
- 3) opisuje politykę hitlerowskich Niemiec – rozbijanie systemu wersalsko-lokarneńskiego: od remilitaryzacji Nadrenii do układu w Monachium;
- 4) charakteryzuje politykę ustępstw Zachodu wobec Niemiec Hitlera;
- 5) wymienia konsekwencje paktu Ribbentrop-Mołotow.

Ze względu na obszerne treści podstawy programowej jako dodatkowe w kl. VII proponuje się do wyboru:

- *Wspaniałe dwudziestolecie, czyli sukcesy II Rzeczypospolitej w gospodarce, kulturze i nauce.*
- *Wygrał Polskę na fortepianie, czyli muzyczny geniusz na politycznych salonach.*

lub jakieś zagadnienie związane z historią lokalną.

Klasa VIII

W klasie VIII będą realizowane działy od XXXII (Wojna obronna we wrześniu 1939 roku. Agresja Niemiec i Związku Sowieckiego) do XLII (Miejsce Polski w świecie współczesnym).

XXXII. Wojna obronna Polski we wrześniu 1939 r. Agresja Niemiec (1 września) i Związku Sowieckiego (17 września). (3 godz.) Uczeń:

- 1) charakteryzuje położenie międzynarodowe Polski w przededniu wybuchu II wojny światowej;
- 2) opisuje i omawia etapy wojny obronnej i wskazuje na mapach położenia stron walczących;

- 3) podaje przykłady szczególnego bohaterstwa Polaków, np. obrona poczty w Gdańsku, walki o Westerplatte, obrona wieży spadochronowej w Katowicach, bitwy pod Mokrą i Wizną, bitwa nad Bzurą, obrona Warszawy, obrona Grodna, bitwa pod Kockiem.

XXXIII. II wojna światowa i jej etapy. (7 godz.) Uczeń:

- 1) przedstawia oraz sytuje w czasie i przestrzeni przełomowe wydarzenia II wojny światowej (polityczne i militarne);
- 2) charakteryzuje politykę Niemiec na terenach okupowanej Europy; przedstawia zagładę Żydów oraz Romów i eksterminację innych narodów; zna przykłady bohaterstwa Polaków ratujących Żydów z Holocaustu;
- 3) wyjaśnia przyczyny klęski państw Osi;
- 4) wymienia główne decyzje konferencji Wielkiej Trójki (Teheran, Jałta, Poczdam);
- 5) przedstawia bezpośrednie skutki II wojny światowej, w tym problem zmiany granic i przesiedleń ludności.

XXXIV. Polska pod okupacją niemiecką i sowiecką. (6 godz.) Uczeń:

- 1) porównuje założenia i metody polityki niemieckiej i sowieckiej w okupowanej Polsce;
- 2) wymienia przykłady zbrodni niemieckich i sowieckich (Palmiry, Katyń, kaźń profesorów lwowskich, Zamojszczyzna);
- 3) wyjaśnia przyczyny i rozmiary konfliktu polsko-ukraińskiego (rzeź wołyńska) na Kresach Wschodnich;
- 4) charakteryzuje polityczną i militarną działalność polskiego państwa podziemnego, w tym formy oporu wobec okupantów;
- 5) wyjaśnia przyczyny i opisuje skutki wybuchu powstania warszawskiego oraz ocenia postawę aliantów i Związku Sowieckiego wobec powstania.

XXXV. Sprawa polska w czasie II wojny światowej. (4 godz.) Uczeń:

- 1) przedstawia okoliczności powstania i omawia działalność rządu Rzeczypospolitej Polskiej na wychodźstwie;
- 2) umieszcza w czasie i przestrzeni działania polskich formacji na różnych frontach i obszarach toczącej się wojny;
- 3) przedstawia politykę mocarstw wobec sprawy polskiej w czasie II wojny światowej.

XXXVI. Świat po II wojnie światowej. (15 godz.) Uczeń:

- 1) charakteryzuje bezpośrednie skutki II wojny światowej, wyróżniając następstwa polityczne, społeczne, gospodarcze i kulturowe, z uwzględnieniem powstania Organizacji Narodów Zjednoczonych;
- 2) wyjaśnia przyczyny i skutki rozpadu koalicji antyhitlerowskiej oraz opisuje początki zimnej wojny;
- 3) opisuje okoliczności powstania NRD i RFN;

- 4) wskazuje na mapie państwa NATO i Układu Warszawskiego, charakteryzując oba bloki polityczno-wojskowe;
- 5) omawia sytuację w ZSRS i państwach jego strefy wpływów z uwzględnieniem wydarzeń na Węgrzech w 1956 r. i w Czechosłowacji w 1968 r.;
- 6) określa przyczyny, umieszcza w czasie i przestrzeni procesy dekolonizacyjne i ocenia ich następstwa;
- 7) wymienia konflikty doby zimnej wojny, w tym wojny w Korei, Wietnamie i Afganistanie oraz omawia skutki blokady Berlina i kryzysu kubańskiego;
- 8) opisuje przebieg konfliktu na Bliskim Wschodzie;
- 9) omawia przemiany w Chinach po II wojnie światowej;
- 10) wyjaśnia przyczyny oraz lokalizuje w czasie i przestrzeni proces rozpadu ZSRS na przełomie lat 80. i 90., a także wyjaśnia jego następstwa;
- 11) charakteryzuje przemiany społeczno-polityczne w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1989–1991;
- 12) przedstawia cele i główne etapy rozwoju Unii Europejskiej;
- 13) opisuje najważniejsze przemiany kulturowe i społeczne po II wojnie światowej.

XXXVII. Początki komunizmu w Polsce. (3 godz.) Uczeń:

- 1) przedstawia okoliczności przejęcia władzy w Polsce przez komunistów (rola Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, referendum ludowe, wybory w 1947 r.);
- 2) charakteryzuje postawy Polaków wobec nowych władz ze szczególnym uwzględnieniem oporu zbrojnego (żołnierze niezłomni [wyklęci]).

XXXVIII. Stalinizm w Polsce i jego skutki. (4 godz.) Uczeń:

- 1) przedstawia przemiany ustrojowe, gospodarczo-społeczne i kulturowe w okresie stalinizmu;
- 2) omawia system terroru stalinowskiego w Polsce i ocenia jego skutki;
- 3) wyjaśnia przyczyny i skutki poznańskiego czerwca 1956 r. (powstanie poznańskie) oraz znaczenie wydarzeń październikowych 1956 r.

XXXIX. Polska w latach 1957–1981. (9 godz.) Uczeń:

- 1) opisuje system władzy w latach 60. i 70. w PRL i formy uzależnienia od ZSRS;
- 2) charakteryzuje realia życia społecznego i kulturalnego z uwzględnieniem specyfiki czasów gomułkowskich i gierkowskich;
- 3) przedstawia i sytuje w czasie różnorodność przyczyn kryzysów społecznych w latach 1968, 1970, 1976 i ich konsekwencje;
- 4) wyjaśnia znaczenie roli Kościoła katolickiego dla stosunków politycznych i społecznych;
- 5) opisuje narodziny i działania opozycji politycznej w latach 1976–1980;
- 6) przedstawia rolę Jana Pawła II i ocenia jego wpływ na przemiany społeczne i polityczne;

- 7) wyjaśnia przyczyny i następstwa strajków sierpniowych w 1980 r.;
- 8) charakteryzuje ruch społeczny „Solidarność”.

XL. Dekada 1981–1989. (3 godz.) Uczeń:

- 1) wyjaśnia przyczyny wprowadzenia stanu wojennego, opisuje jego przebieg i konsekwencje;
- 2) przedstawia postawy Polaków wobec stanu wojennego, fenomen oporu społecznego;
- 3) wyjaśnia przyczyny zawarcia porozumienia „okrągłego stołu”, przedstawia jego głównych uczestników i opisuje postanowienia.

XLI. Narodziny III Rzeczypospolitej. (2 godz.) Uczeń:

- 1) opisuje kluczowe przemiany ustrojowe w latach 1989–1997;
- 2) charakteryzuje przemiany społeczno-polityczne, gospodarcze i kulturowe lat 90.;
- 3) wyjaśnia przyczyny napięć społecznych.

XLII. Miejsce Polski w świecie współczesnym. (3 godz.) Uczeń:

- 1) przedstawia i sytuje w czasie i przestrzeni proces rozpadu Układu Warszawskiego i odzyskanie suwerenności przez Polskę;
- 2) wyjaśnia przyczyny i znaczenie przystąpienia Polski do NATO w 1999 r.;
- 3) wyjaśnia przyczyny i znaczenie przystąpienia Polski do Unii Europejskiej w 2004 r.

Ze względu na obszerne treści podstawy programowej jako dodatkowe w kl. VIII proponuje się do wyboru:

- *Polskie sukcesy naukowe, artystyczne i techniczne po II wojnie światowej (w kraju i za granicą).*
- *Przekroczeni przez granice, tułacze i wygnańcy, czyli Polacy poza granicami naszego kraju.*
- *Jak II wojna światowa zmieniła naszą miejscowość?*

lub inne tematy związane z historią lokalną.

METODY, TECHNIKI I FORMY PRACY

Podstawowym założeniem programu w zakresie sposobów osiągania celów kształcenia przedmiotu *historia* jest **różnorodność metod i form pracy**, która pozwoli zaspokoić rozmaite potrzeby poszczególnych uczniów. Aby je odpowiednio dobrać, nauczyciel powinien dokonać diagnozy i zgromadzić jak najwięcej informacji o zespole, z którym przyjdzie mu pracować. Warto zapoznać się z oceną opisową każdego ucznia, dowiedzieć się o jego trudnościach czy sukcesach, uważnie przeczytać opinie poradni psychologiczno-pedagogicznej. Nieocenionym źródłem informacji o uczniach rozpoczynających naukę w klasie IV jest też nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej, który miał możliwość pracy z nimi w klasach I–III. Koniecznie trzeba zapoznać się z treściami podstawy programowej z edukacji wczesnoszkolnej w zakresie edukacji historycznej, aby wiedzieć, co uczniowie powinni umieć w tym zakresie na progu klasy IV. Na tej podstawie można przygotować (niewielki!) test diagnozujący „na wejściu” w zakresie tej tematyki lub zorientować się w posiadanych przez uczniów umiejętnościach, przygotowując dla nich krzyżówki, zagadki czy konkurs.

Próg klasy IV jest bardzo istotny w procesie edukacji. Ważne, aby w pierwszym roku nauki przedmiotu uczeń **zainteresował się historią**, o czym w znacznym stopniu przesądzi postawa nauczyciela. Aby nie zaprzepaścić naturalnej ciekawości uczniów, nauczyciel powinien zrezygnować na tym etapie z nadmiernej faktografii. Trzeba uwzględnić fakt, że uczniowie przychodzą po III klasie z trudnościami w czytaniu (zwłaszcza ze zrozumieniem), pisaniu (nie do końca ukształtowany nadgarstek), nie potrafią jeszcze sprawnie i samodzielnie organizować swojej pracy oraz są przyzwyczajeni do nauki przez zabawę. Dlatego na tym etapie trzeba stosować jak najwięcej aktywności typu: **słuchanie i opowiadanie legend, rozwiązywanie i układanie zagadek, rebusów i krzyżówek, gry planszowe, oglądanie filmów i animacji, konkursy, zabawy ruchowe, układanie rymowanek, odgrywanie scenek** itp.

Ciekawą metodą pracy z młodszymi dziećmi jest samodzielne tworzenie **lapbooka** na temat postaci lub wydarzeń historycznych. Lapbook to – w wolnym tłumaczeniu – „książka na kolanach”. Jest czymś w rodzaju teczki tematycznej, w której uczeń może umieścić informacje na wybrany temat. Nie jest to jednak zwykły zbiór kartek i wycinków z gazet, a kolorowa, interaktywna przestrzeń, „papierowy teatrzyk” pełen książeczek, kieszonek i zakamarków. Uczeń umieszcza w nich obrazki, zdjęcia, słówka, krótkie teksty, opisy, zagadki itp. Ma przy tym możliwość wykazać się zdolnościami plastycznymi, poćwiczyć kaligrafię i sprawność manualną. Uczy się też komponowania swojego lapbooka, rozwija zmysł estetyczny, starannie rozmieszczając poszczególne elementy, dobierając kolory i proporcje. Stosunkowo rzadko rozwija

się tego rodzaju umiejętności i zdolności na lekcjach historii. Metoda ta nadaje się nie tylko dla młodszych dzieci. Podbudowuje ucznia, przynosi twórcom wiele radości i satysfakcji.

W klasie IV trzeba też zacząć małymi krokami zachęcać uczniów do samodzielności, planowania i organizowania swojej pracy, angażować ich do rozwiązywania zadań w zespole, pełnienia ról w grupie itp., aby wprowadzić pracę w trybie odwróconej lekcji lub metodę projektu.

W klasie V rozpocznie się systematyczny kurs historii w ujęciu chronologicznym, w którym uczniowie będą rozwijać umiejętności przedmiotowe: pracę z tekstem źródłowym, mapą, ilustracją, wykresem, tabelą, ćwiczyć tworzenie narracji historycznej, umieszczanie wydarzeń na osi czasu oraz realizować projekty edukacyjne. Jednym z wyróżników programu jest właśnie „królowa metod”, czyli **projekt**, który jest mocno akcentowany we wstępie do podstawie programowej. Umożliwia on rozwijanie cennych umiejętności: komunikowania się, współpracy w grupie, wzmacnia odpowiedzialność za działania własne i zespołu, zachęca do samodzielności, przedsiębiorczości i wspólnego działania. Projekt kształtuje postawy niezbędne do funkcjonowania w życiu społecznym (odpowiedzialność, rzetelność) i uczy wspólnego rozwiązywania problemów, planowania i organizowania własnych działań, korzystania z różnych źródeł informacji, prezentowania wykonanej pracy, sztuki wystąpień publicznych, samooceny, autorefleksji, uczenia się na błędach itp. Wszystkie powyższe umiejętności są dzisiaj bardzo przydatne w życiu zawodowym, gdyż praca w zespołach projektowych jest w firmach powszechna. Umiejętności nabywane w pracy projektowej są też cenne w sferze prywatnej oraz w relacjach społecznych. To bardzo ważna zaleta projektu – uczniowie widzą wymiar praktyczny podejmowanych działań, a szkoła przez to staje się bliższa życiu. Projekt daje szansę na wszechstronny rozwój każdemu dziecku, także ze SPE, niezależnie od trudności wynikających z ich deficytów rozwojowych. To bardzo praktyczna metoda, w której każdy uczeń znajdzie dla siebie odpowiednie zadanie, możliwość działania, nabywania nowych umiejętności, współpracy z innymi, doświadczania świata i wszechstronnego rozwoju. Projekt jest znakomitą przygotowaniem do przyszłego funkcjonowania ucznia na rynku pracy. Trzeba zaczynać już w kl. IV od bardzo małych koncepcji, które nie trwają długo i nie są zbyt złożone. Potem, w klasach starszych, przyjdzie czas na duże, międzyprzedmiotowe projekty, których w roku szkolnym należy zrealizować około 1–2. Oto przykłady tematów, które można realizować w poszczególnych klasach. Większość z nich wymaga pracy zespołowej, ale niektóre mogą być realizowane indywidualnie.

- Moje korzenie – drzewo genealogiczne naszej rodziny (projekt indywidualny).
- Z nich możemy być dumni – wybitni mieszkańcy naszego miasta/regionu.
- Dlaczego ... jest patronem naszej szkoły?
- Wybitni a nieznani – polskie sukcesy w różnych dziedzinach.

- Polscy badacze na innych kontynentach i ich odkrycia (korelacja z geografią czy biologią).
- Od Olimpii do Tokio, czyli historia igrzysk (korelacja z wychowaniem fizycznym).
- Komu grali *Mazurka Dąbrowskiego*, czyli polskie sukcesy na igrzyskach (korelacja z wychowaniem fizycznym).
- Królowa nauk i nauczycielka życia, czyli wybitni polscy matematycy w historii itp.

Bolączką edukacji historycznej jest od wielu lat duże nasycenie treściami i faktografią oraz zbyt mało czasu na rozwijanie umiejętności, dlatego należy jak najczęściej umożliwiać uczniom pracę w trybie **odwróconej lekcji**. Szkoda czasu na proste przekazywanie wiedzy. Uczeń **zdobywa ją sam** ze wskazanego przez nauczyciela źródła (może skorzystać z bogatych zasobów dostępnych w Internecie lub przygotować własny materiał). Najczęściej jest to krótki film lub prezentacja. Uczniowie pracują w swoim tempie (mogą obejrzeć film/materiał dowolną ilość razy, zatrzymać, cofnąć itp.), mają dostęp do niego w wybranym miejscu i na urządzeniu, które preferują. Uczą się więc w optymalnym dla siebie czasie i warunkach oraz biorą odpowiedzialność za efekty własnej nauki. Dla uczniów ze SPE jest to szczególnie ważne – uczenie się w dogodnym dla siebie tempie, z uwzględnieniem specyficznych potrzeb. Należy podkreślić, że z udostępnionego materiału mogą korzystać uczniowie, którzy są nieobecni w szkole. Po zapoznaniu się z nim w domu, przychodzą na lekcję przygotowani. W klasie **porządkują zdobyte informacje, zadają pytania, dyskutują, rozwiązują problemy, wykonują ćwiczenia z mapą, tekstem źródłowym, pracując przy tym w parach lub grupach**, a więc rozwijają cenne umiejętności, na które podczas tradycyjnej lekcji brakuje czasu. Nauczyciel, pracując w takim trybie, nie przekazuje teorii na zajęciach, za to dużo czasu przeznacza na aktywność uczniowską. Uczniowie komunikują się, analizują, stosują wiedzę w praktyce, tworzą, współpracują itp., a więc rozwijają kompetencje kluczowe (por. Kowalczyk, Rumiński).

Program duży nacisk kładzie na **uczenie się wzajemne uczniów** zwane także **tutoringiem koleżeńskim**. Sprzyjać temu będzie maksymalnie często stosowana **praca w parach i grupach**. Umiejętność pracy zespołowej, łatwego adaptowania się do często zmieniających się grup zadaniowych jest niezwykle ważna i przydatna w pracy zawodowej i dorosłym życiu. Uczniowie ze SPE mają przy wzajemnym uczeniu się szansę na pełną akceptację, poczucie się pełnoprawnym członkiem społeczności szkolnej, poszanowanie indywidualności i potrzeb. Umiejętność pracy zespołowej znajdzie bardzo praktyczne zastosowanie w późniejszym życiu i zwiększy ich szansę na rynku pracy.

Pracując razem, będą wykorzystywać rozmaite metody i techniki aktywizujące, np.: różne rodzaje **dyskusji**, **„burza mózgów”**, **analiza „za i przeciw”**, **drzewo decyzyjne**, **ranking trójkątny i diamentowy**, **studium przypadku** itp. Emocji dostarczą uczniom **gry dydaktyczne** (planszowe, decyzyjne, funkcyjne, symulacyjne

itp.), którym zawsze towarzyszy element rywalizacji. Również dla uczniów ze SPE jest to istotne, gdyż dzięki umiejętnościom nabytym w pracy powyższymi metodami, łatwiej im będzie dokonywać życiowych wyborów w dorosłym życiu, bez problemu będą dyskutowali, podejmowali decyzje czy generowali pomysły. Każdy z nich wykorzysta to w praktyce, np. w poruszaniu się na rynku pracy czy w życiu osobistym.

Choć założeniem programu jest rozwijanie kompetencji kluczowych z szerokim wykorzystaniem wprowadzanych stopniowo metod aktywizujących (szczególnie projektu), to jednak **nie należy rezygnować z tradycyjnych metod** zalecanych przez dydaktyków takich jak: **pogadanka, opowiadanie, wykład** i towarzysząca im wizualizacja (pokaz czy prezentacja) oraz tzw. **praca pod kierunkiem**.

Należy pamiętać o obowiązku rozwijania u uczniów umiejętności tworzenia różnych form wypowiedzi (plan, notatka, rozprawka, prezentacja). Szczególną trudność może sprawiać uczniom ta najdłuższa forma – **rozprawka**. Przy tradycyjnych sposobach zadawania prac pisemnych pojawia się wiele problemów, takich jak: odpisywanie od kolegów, przepisywanie całych akapitów z podręcznika, kopiowanie ze źródeł internetowych itp. Powszechne jest też przekonanie, że im dłuższa praca tym lepsza. Sposobem na zmniejszenie tych trudności może być „**klasówka ze ściągą**”. W ramach ogólnego tematu, określonego przez nauczyciela, uczniowie samodzielnie wybierają indywidualny temat pracy, zbierają informacje i materiały. Przygotowują też bibliografię oraz „ściągę” (7x12 cm), która zawiera np. plan, najważniejsze dane i fakty itp. W wyznaczonym dniu uczniowie, korzystając ze „ściąg” (lub bez zaglądania do niej), piszą w klasie pracę o objętości dwóch stron formatu A4. Przed przystąpieniem do pracy nauczyciel przygotowuje i rozdaje instrukcję, w której są opisane zasady tworzenia takiej pomocy naukowej, pisanie oraz kryteria oceniania pracy. Ocenie podlega też bibliografia i „ściąga”. Taki sposób przygotowywania rozprawki może być stosowany w klasach VII–VIII szkoły podstawowej (w korelacji z j. polskim).

Bardzo ważne jest „dotknięcie historii”, czyli możliwość bezpośredniego zetknięcia ze śladami przeszłości (zwłaszcza tymi, które pozostały w swoim naturalnym środowisku). Służą temu **szkolne wycieczki**, podczas których uczniowie poznają **muzea, zabytki architektury, miejsca pamięci** związane z ważnymi wydarzeniami w przeszłości, spotykają się z ciekawymi ludźmi – **świadkami wydarzeń** czy uczestniczą w **rekonstrukcjach historycznych**. Ma to duże znaczenie dla uczniów ze SPE, gdyż w ten sposób oddziałujemy na emocje, a wydarzenia z przeszłości nabierają realnego kształtu. Dzięki wycieczkom nauka historii jest uplastyczniona i urealniona, a uczniowie mają możliwość znalezienia się w roli badaczy. Należy takie okazje stwarzać możliwie często, rozpoczynając od bliskich uczniom miejsc. Służy to poznaniu lokalnego dziedzictwa kulturowego i pozwala docenić jego walory. Bardzo często bowiem uczniowie nie są świadomi tych zasobów – przechodzą codziennie obok pewnych obiektów, nie zwracając na nie uwagi i nie przypuszczając, że tu także „działa się historia” lub obecnie mają miejsce

ważne wydarzenia. Takie wycieczki uświadamiają uczniom, jakie zmiany zaszły w ich środowisku na przestrzeni wieków, dzięki czemu łatwiej im zrozumieć relacje „przeszłość-teraźniejszość”. Uczniowie powinni mieć też możliwość uczestnictwa w dłuższych wycieczkach: jedno- lub kilkudniowych. Bez względu na rodzaj wycieczki, konieczne jest staranne przygotowanie merytoryczne i organizacyjne. Nauczyciel musi przemyśleć, czemu ona ma służyć, jakie umiejętności kształtować i jakie korzyści edukacyjne przynieść. Ważne jest też, aby podczas wycieczki uczniowie nie byli jedynie biernymi obserwatorami, ale mieli możliwość podjęcia samodzielnych działań, różnych aktywności, pracy badawczej. To duże wyzwanie organizacyjne dla nauczyciela, ale efekty są nagrodą za trudy. Można do tych przygotowań stopniowo włączać samych uczniów – to dobra okazja do zaprezentowania uzdolnień tych osób, które wykazują zainteresowanie przeszłością czy umiejętność organizacyjne. Organizacja wycieczki może być też uczniowskim projektem.

Do realizacji programu posłuży cała gama środków dydaktycznych, które będą wielostronnie aktywizować ucznia, ułatwiać proces poznawania, motywować do pracy oraz dostarczać przeżyć i emocji: **źródła pisane i niepisane, literatura popularnonaukowa i literatura piękna, mapy, schematy, wykresy i diagramy, obrazy, filmy dokumentalne i fabularne, animacje, nagrania dźwiękowe, prezentacje multimedialne itp.** Podstawa programowa w „Warunkach i sposobach realizacji” przedmiotu sugeruje też sięganie po propozycje dydaktyczne, którymi dysponują zarówno fundacje (takie jak np. **Ośrodek KARTA, Ośrodek „Pamięć i Przyszłość”, Centrum Turystyki Kulturowej TRAKT**), jak również **Instytut Pamięci Narodowej** (Dz.U. z 2017 r., poz. 356 ze zm.).

Szczególną rolę wśród środków dydaktycznych zajmuje **podręcznik**. Jego wybór pozostaje w gestii nauczyciela (może także pracować bez niego). Do realizacji programu odpowiedni będzie podręcznik o przejrzystej strukturze, zawierający bogaty blok ćwiczeniowy, napisany barwnym i przystępnym językiem, z ciekawą infografiką, staranny edytorsko, z dołączonymi multimediami. W bieżącej pracy z uczniami należy w pełni wykorzystywać bogactwo środków dydaktycznych zawartych w podręczniku. Szczególnie chodzi o to, by zastosować **materiał ćwiczeniowy**, który pomaga uczniom rozwijać cenne umiejętności – przedmiotowe i kluczowe. Trzeba jednak pamiętać o dostosowaniu go do potrzeb uczniów ze SPE, np. wykorzystywać tylko wybrane fragmenty, powiększać grafikę, dzielić materiał na mniejsze partie, stosować pytania pomocnicze itp.

Autor zwraca uwagę na umiejętność uczenia się, stąd sugestia, aby stosować na lekcjach różne techniki ułatwiające zapamiętywanie nowych treści. Bardzo skuteczne są **mnemotechniki**. Na przykład, aby ułatwić uczniom zapamiętanie cyfr rzymskich (LCDM), warto stosować metodę pierwszych liter: Lecą Cegły Dom Murują (por. Mnemotechniki 2018). Można wykorzystać materiały multimedialne pomagające w uczeniu się, np. filmy na YouTube. To szczególnie cenne dla uczniów

ze SPE, którym często trudniej zapamiętywać informacje. Trzeba więc sięgać do najrozmaitszych sposobów, które to ułatwiają.

Starszych uczniów, którzy muszą mierzyć się z większymi partiami materiału, warto uczyć notowania. Przydają się do tego np. **fiszki Cornella** (Kłosiński, 2015). Ten sposób notowania pomoże uczniom w bieżącej nauce, ale też na dalszych etapach kształcenia. Pomaga wyłoić najważniejsze informacje, dokonać syntezy i podsumowania.

Bardzo pożyteczne jest wykorzystywanie **myślenia wizualnego** w dydaktyce – uczenie tworzenia przez uczniów **map myśli** i różnych technik **sketchnotingu** (z ang. *sketch* – szkic, *noting* – notowanie). Ma to szczególne znaczenie dla uczniów ze SPE, gdyż ułatwia zapamiętywanie, selekcjonowanie i zrozumienie informacji. Ważne, aby nauczyciel sam stosował tego typu pomoce i swoim przykładem zachęcał do tego uczniów. Notowanie graficzne to notatki tworzone na małym formacie (np. A4) z wykorzystaniem pisma ręcznego i prostego rysunku oraz elementów graficznych takich jak: nagłówki, strzałki, linie itp. Notowanie graficzne jest ogromnie pożyteczne w procesie uczenia się, gdyż:

- pobudza kreatywność,
- utrzymuje skupienie i koncentrację,
- czyni przekaz bardziej zrozumiałym i uatrakcyjnia go,
- wzbogaca naukę o element zabawy,
- ułatwia zapamiętywanie.

Nie chodzi o to, by tworzyć ilustracje czy skończone rysunki, ale o wykorzystywanie elementów wizualnych, takich jak:

- strzałki i łączniki (do prezentowania procesów i zależności),
- ramki (do podkreślania najważniejszych informacji),
- punktory (do wyliczania),
- rysunki ludzi (np. proste buźki w stylu emotikonek do pokazywania emocji),
- chmurki (do cytowania),
- wykresy (do pokazywania ilości i procesu),
- kolory (np. czerwony sugeruje, że coś jest ważne) (Jóźwik, 2017: 14–31)

Można czerpać inspiracje w wielu miejscach. Np. *Pinterest* to wirtualna tablica, na której znajduje się wiele przykładów, od prostych do bardzo zaawansowanych. Wiele interesujących miejsc związanych z notowaniem graficznym można też znaleźć na Facebooku (np. *Siła myślenia wizualnego*, *Jadźka Rysuje*, *Myślografia*, *Belfry Bazgroła*, *Wszystko można narysować*, *Szkoła Praktyków Wizualnych* itp.).

Kompetencje kluczowe

Omówione powyżej różnorodne metody i formy pracy umożliwiają rozwijanie kompetencji kluczowych, które zostały określone w *Zaleceniu Rady Unii Europejskiej z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie*. Są one potrzebne wszystkim do samorealizacji i rozwoju osobistego, zatrudnienia, włączenia społecznego, aktywnego obywatelstwa i zrównoważonego stylu życia oraz niezbędne na rynku pracy. Wszystkie kompetencje kluczowe uważa się za jednakowo ważne. Każda z nich przyczynia się do udanego życia w społeczeństwie. Kompetencje mogą być stosowane w wielu różnych kontekstach i rozmaitych kombinacjach (Dz.U. UE C189 z dn. 4 czerwca 2018 r.). Rozwijanie kluczowych kompetencji ma szczególne znaczenie dla uczniów ze SPE, gdyż zwiększają ich szanse na rynku pracy, pomagają radzić sobie w dorosłym życiu i ułatwiają nawiązywanie satysfakcjonujących relacji społecznych.

Oto przykłady, jak można je rozwijać na lekcjach historii:

Kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji uczniowie będą rozwijać poprzez:

- komunikowanie się w parach, grupach, na forum klasy,
- różne rodzaje dyskusji (debata, analiza „za i przeciw”, metaplan),
- wzajemne formułowanie pytań (np. do tekstu),
- formułowanie własnych opinii i ocen,
- wypowiedzi ustne i pisemne w różnej formie (plan, notatka, rozprawka, prezentacja, komentarz do filmu, konstruktywny dialog z innymi itp.).

Kompetencje w zakresie wielojęzyczności uczniowie będą rozwijać poprzez:

- pracę z anglojęzycznymi aplikacjami,
- korzystanie z obcojęzycznych zasobów internetowych,
- poznawanie i świadome stosowanie pojęć historycznych i nazw wywodzących się z języków obcych,
- poznawanie różnorodności międzykulturowej itp.

Kompetencje matematyczne oraz kompetencje w zakresie nauk przyrodniczych, technologii i inżynierii uczniowie będą rozwijać poprzez:

- szukanie argumentów i ich ocenianie,
- korzystanie z modeli, wykresów, tabel, zestawień statystycznych,
- ćwiczenia z chronologii – obliczanie upływu lat między wydarzeniami, porządkowanie wydarzeń w kolejności chronologicznej, umieszczanie dat na osi czasu,
- wykorzystanie brył do poznawania i wyjaśniania stylów w architekturze,
- wyjaśnianie związków między uwarunkowaniami przyrodniczymi a działalnością człowieka i postępem cywilizacyjnym,

- wyjaśnianie zmian społecznych i cywilizacyjnych wywołanych przez odkrycia, wynalazki i działalność człowieka,
- posługiwanie się urządzeniami technicznymi,
- tworzenie lapbooka itp.

Kompetencje cyfrowe uczniowie będą rozwijać poprzez:

- korzystanie z komputera i innych urządzeń cyfrowych oraz różnych aplikacji,
- wyszukiwanie informacji w Internecie, ich gromadzenie i selekcję,
- przesyłanie danych,
- komunikowanie się z wykorzystaniem technologii,
- współpracę w sieci,
- pracę na platformie,
- tworzenie treści cyfrowych: prezentacji, blogów, filmów,
- bezpieczne korzystanie z technologii,
- zgodne z prawem wykorzystywanie zasobów internetowych z poszanowaniem praw autorskich itp.

Kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się

uczniowie będą rozwijać poprzez:

- naukę indywidualną oraz w grupie,
- organizowanie własnej nauki,
- planowanie swojej pracy,
- konstruktywną pracę z innymi osobami,
- formułowanie celów,
- zarządzanie sobą w czasie,
- określanie własnych zasobów i mocnych stron,
- autorefleksję i samoocenę,
- stosowanie mnemotechnik,
- sporządzanie różnych rodzajów notatek (fiszki Cornella, mapy myśli, sketchnotki),
- autoprezentację itp.

Kompetencje obywatelskie uczniowie będą rozwijać poprzez:

- poszanowanie innych,
- współpracę – w parach i zespołach,
- wspólne ustalanie reguł,
- angażowanie się w sprawy społeczne,
- realizację projektów,
- stosowanie zasad współżycia społecznego,
- pełnienie różnych ról w zespole,
- ocenę koleżeńską,

- rozwiązywanie konfliktów,
- osiąganie kompromisu itp.

Kompetencje w zakresie przedsiębiorczości uczniowie będą rozwijać poprzez:

- inicjowanie projektów,
- kreowanie pomysłów,
- planowanie i organizowanie pracy zespołowej przy realizacji projektów,
- odpowiedzialne realizowanie zadań,
- otwartość na idee i pomysły,
- wspólne podejmowanie decyzji,
- negocjowanie,
- prezentowanie efektów swojej pracy,
- promocję projektów itp.

Kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej uczniowie będą rozwijać poprzez:

- odgrywanie scenek,
- plastyczne przedstawianie postaci i wydarzeń,
- tworzenie drzewa genealogicznego i plastycznej osi czasu,
- układanie wierszy, piosenek i rymowanek o postaciach i wydarzeniach,
- przygotowywanie przedstawień,
- różne techniki dramatyczne itp.

Indywidualizacja i specjalne potrzeby edukacyjne

Zapisy podstawy programowej stanowią, że szkoła oraz poszczególni nauczyciele podejmują działania mające na celu **indywidualizowane wspomaganie rozwoju każdego ucznia**, stosownie do jego potrzeb i możliwości. Aby odpowiednio dobrać sposoby pracy, nauczyciel powinien dokonać **diagnozy** i zgromadzić jak najwięcej informacji o uczniach, z którymi przyjdzie mu pracować oraz uwzględnić ich różnorodność. Howard Gardner, autor **teorii inteligencji wielorakich**, rozróżnia osiem typów inteligencji:

- językową,
- matematyczno-logiczną,
- ruchową,
- wizualno-przestrzenną,
- muzyczną,
- przyrodniczą,
- intrapersonalną,
- interpersonalną.

Są one u uczniów rozwinięte w różnym stopniu, funkcjonują we wzajemnych połączeniach, tworząc wspólnie indywidualny profil inteligencji. Zadaniem nauczyciela jest udzielenie każdemu uczniowi wsparcia w rozwijaniu jego niepowtarzalnego wachlarza inteligencji. Można na początku wykorzystać narzędzie diagnostyczne – *Skala profilu inteligencji – „Wachlarz możliwości”* (Kopik, Zatorska, 2010: płyta CD).

Oto przykłady rozmaitych aktywności, odnoszących się do wymienionych wyżej różnych typów inteligencji, które można wykorzystać na lekcjach historii:

- słuchanie i opowiadanie bajek, historii, legend,
- tworzenie własnych historii, opowieści,
- układanie wierszy i rymowanek o wydarzeniach lub postaciach historycznych,
- układanie opowiadań lub dialogów na podstawie ilustracji,
- zabawy w dziennikarza, pisarza – świadka różnych wydarzeń z przeszłości,
- rozmowy i wywiady z ciekawymi ludźmi,
- tworzenie komiksów, albumów, lapbooków, prezentacji multimedialnych,
- opracowywanie i odgrywanie scenek dramatycznych i inscenizacji,
- zabawy i gry słowne z wykorzystaniem pojęć historycznych,
- rozwiązywanie i układanie krzyżówek, rebusów, zagadek,
- obserwacja zabytków historycznych i obiektów muzealnych,
- układanie, tworzenie historyjek obrazkowych,
- układanie ciągów logicznych: postać-data-wydarzenie lub przyczyna-skutek,
- porównywanie dat wydarzeń,
- umieszczanie wydarzeń na osi czasu,
- obliczanie upływu lat od danego wydarzenia,
- obliczanie czasu trwania wydarzeń,
- mierzenie odległości na mapie,
- przeliczanie odległości wg skali,
- wyszukiwanie figur geometrycznych (płaskich i przestrzennych) w obserwowanych budowlach,
- rysowanie planów i map,
- tworzenie notatek graficznych,
- tworzenie fiszek Cornella,
- wyszukiwanie związków między światem przyrody a działalnością człowieka,
- odczytywanie schematów, wykresów, tabel,
- wykonywanie linii czasu na dany temat z wykorzystaniem różnych technik plastycznych (np. historia komputera),
- korzystanie z gier edukacyjnych: planszowych, komputerowych, symulacyjnych,
- wyszukiwanie informacji w Internecie,
- wykorzystywanie Internetu do działań zespołowych – komunikacji i współpracy itp. (Tamże: 216–217).

Nauczyciel powinien też zdiagnozować **preferencje sensoryczne** uczniów w danej klasie, gdyż one determinują ich osobistą strategię uczenia się i styl komunikowania się z innymi. Opisano trzy podstawowe systemy zmysłowe (sensoryczne), za pomocą których ludzie odbierają dochodzące do nich bodźce (informacje) oraz je relacjonują (werbalizują). Są to: system wzrokowy (wizualny), słuchowy (audytywny) i kinestetyczno-czuciowy (WAK lub VAK – od Visual, Auditory, Kinesthetic).

Wzrokowiec podczas uczenia się potrzebuje wizualizacji, chętniej czyta niż słucha i lubi robić notatki. Dekoncentruje go nieporządek i ruch. Trzeba mu podczas zajęć dostarczyć okazji do patrzenia, czytania, obserwacji i demonstracji, wzbogacać przekaz werbalny prezentacją lub pokazem.

Słuchowiec uczy się przez słuchanie i chętnie dyskutuje, lubi powtarzać na głos, dekoncentruje się w hałasie. Na lekcjach trzeba mu dać możliwość aktywnego przysłuchiwania się, słuchania siebie i innych.

Kinestetyk uczy się przez działanie, lubi ruch i aktywność. Nie przepada za czytaniem, pisze mało czytelnie. Najlepiej pamięta to, co sam wykona. Aby się skoncentrować, musi się ruszać. Trzeba mu dać na lekcjach możliwość samodzielnego wykonywania różnych działań i bezpośredniego zaangażowania.

W przeciętnej klasie znajduje się mniej więcej po równo (po ok. 1/3) uczniów posiadających jeden z trzech dominujących systemów sensorycznych. Optymalne byłoby, gdyby nauczyciel co 5–10 minut zmieniał sposób przekazu informacji. W przeciwnym razie część uczniów mających inne niż nauczyciel preferencje, będzie mieć trudności w opanowaniu przekazywanych treści i zwyczajnie zacznie się nudzić. Nauczyciele powinni mieć pełną świadomość własnych preferencji sensorycznych, aby nie narzucać własnego stylu uczenia się (w omawianym tu względzie) uczniom, którzy mają prawo do posiadania takiego stylu, jaki mają. Mają też prawo do uczenia się w profesjonalny, czyli **polisensoryczny** sposób – sprawiedliwy dla wszystkich uczniów. Korzystanie z różnorodnych metod pozwoli uniknąć monotonii metodycznej i otworzy drzwi do uczenia się dla wszystkich uczniów (Taraszkiewicz, 2005: 15–27).

Warto przypomnieć, że wszyscy uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, z wyjątkiem upośledzonych w stopniu umiarkowanym, znacznym i głębokim, realizują podstawę programową kształcenia ogólnego. Nauczyciel musi być szczególnie wyczulony na to, żeby nauka historii nie ograniczyła się jedynie do poznawania pojedynczych zdarzeń nieumiejscowionych w rzeczywistości historycznej. Uczeń, pod kierunkiem nauczyciela, powinien stopniowo uczyć się dostrzegania i rozumienia przyczynowości zdarzeń. W przypadku korzystania z tekstów źródłowych mogą wystąpić trudności związane z zastosowaną terminologią. Dlatego też uczniów należy stopniowo wdrażać, przy pomocy nauczyciela, do samodzielnej pracy z tekstem źródłowym. Trudności mogą pojawić się przy formułowaniu i uzasadnianiu opinii dotyczących wydarzenia historycznego. Ich przyczyną może być nie tylko zbyt mała wiedza i niewystarczająca orientacja w rzeczywistości historycznej, ale

przede wszystkim zbyt niski poziom kompetencji językowej w zakresie umiejętności argumentowania i wartościowania. Uczniowie będą wymagać wsparcia nauczyciela i pokierowania w nabywaniu i doskonaleniu tego rodzaju umiejętności. U uczniów ze SPE mogą wystąpić trudności z rozumieniem następstwa czasowego oraz z wnioskowaniem przyczynowo-skutkowym (np. niemożności uświadomienia sobie wpływu konkretnych wydarzeń z historii powszechnej na kształtowanie się losów ojczystych, problemy z rozumieniem genezy współczesnych stosunków społeczno-gospodarczych i zjawisk kulturowych). Mogą także wystąpić problemy z zastosowaniem w konkretnych sytuacjach faktów i dat wydarzeń historycznych. Uczniowie ze specjalnymi potrzebami wykazują także większą skłonność do przedstawiania cyfr w datach. Trudność może im sprawiać korzystanie z map historycznych, wykresów, tabel i planów (*Jak organizować edukację* 2010: 82–83).

Zgodnie z założeniami **edukacji włączającej** konieczny jest bezpośredni kontakt i interakcje uczniów o zróżnicowanych potrzebach i możliwościach rozwojowych podczas podejmowania i realizacji zadań szkolnych. Wzajemne relacje powinny przebiegać w atmosferze akceptacji, zrozumienia, radości i poczucia własnego rozwoju doświadczanego przez wszystkich uczestników procesu edukacji. Edukacja włączająca powinna zapewniać poczucie przynależności uczniów pełnosprawnych i uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi do wspólnej społeczności szkolnej. Uczniowie powinni rozumieć sytuację swoich kolegów, dlatego też powinni otrzymać podstawową wiedzę na temat ich trudności – odmiennych zachowań, problemów w poznawaniu i rozumieniu świata. Powinni także otrzymać wskazówki, co mogą robić w konkretnych sytuacjach (np. w przypadku trudnych zachowań kolegi) (Tamże: 15–16).

Tworzenie prawidłowych warunków edukacyjnych dla tych uczniów wiąże się z następującymi działaniami:

- dostosowaniem sposobu komunikowania się z uczniem (np. mówienie z odpowiednim natężeniem głosu, formułowanie wypowiedzi i pytań o prostej konstrukcji, powtarzanie pytań lub instrukcji, udzielanie dodatkowych wyjaśnień, naprowadzanie pytaniami pomocniczymi, zwracanie się wprost do ucznia),
- zachowaniem właściwego dystansu (np. w przypadku dziecka niewidomego należy stanąć blisko, dotknąć go dłonią, aby wiedziało, że jest słuchane lub że do niego kierowane jest pytanie, natomiast dla niektórych dzieci z zespołem Aspergera czy z autyzmem dotyk będzie zbyt silnym bodźcem pobudzającym),
- wydłużeniem czasu pracy (np. w sytuacji odpytywania podczas zajęć, pracy pisemnej, zajęć manualnych),
- zmianą form aktywności (stosowanie naprzemiennie metod podających i aktywizujących),
- dzieleniem materiału nauczania na mniejsze partie, zmniejszeniem liczby zadań do wykonania, zwiększeniem liczby ćwiczeń i powtórzeń materiału,
- częstym odwoływaniem się do konkretności,

- stosowaniem metody pogłębowości – umożliwieniem poznawania wielozmysłowego,
- dostosowaniem liczby bodźców związanych z procesem nauczania (np. nie jest wskazane, aby uczeń z ADHD miał wokół siebie zbyt wiele przedmiotów, nawet jeśli są to pomoce dydaktyczne),
- zastosowaniem dodatkowych środków dydaktycznych i środków technicznych (w niektórych przypadkach nauczyciel będzie musiał dostosować je do możliwości ucznia, np. włączając film, powinien opatrzyć obraz tekstem pisanym, jeśli w grupie jest dziecko niesłyszące, albo powtarzać tekst, jeśli ten uczeń potrafi czytać z ruchu warg),
- stosowaniem zróżnicowanych kart zadań do samodzielnego rozwiązania (rozdawane dzieciom powinny zawierać zadania o różnym stopniu trudności),
- powtarzaniem reguł obowiązujących w klasie oraz jasnym wyznaczaniem granic i egzekwowaniem ich przestrzegania (Tamże: 11–12).

Ważne jest, aby przemyśleć metody i formy pracy z każdym dzieckiem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi odrębnie – w odniesieniu do jego potrzeb, możliwości i zdolności. Oto wybrane przykłady postępowania w takich przypadkach:

Uczeń z dysleksją

- Upewniać się, że uczeń zrozumiał polecenie czy zadanie tekstowe.
- Ograniczyć ilość zadawanego tekstu.
- Stawiać jasno sformułowane, krótkie pytania.
- Nie wywoływać do tablicy.
- Uwzględniać męczliwość i problemy z koncentracją uwagi.
- Zadawać materiał małymi partiami, wydłużać czas na jego opanowanie.
- Wyrabiać nawyk pracy ze słownikiem ortograficznym.
- Często przeglądać zeszyt ucznia.
- Pozwolić korzystać z dyktafonu na lekcji.
- Pozwolić pisać prace kontrolne na komputerze.
- Bronić przed ośmieszaniem przez kolegów.
- Chwalić za postępy, dostrzegać nawet małe sukcesy itp.

Uczeń z uszkodzeniem słuchu

- Wypisywać na tablicy słowa kluczowe.
- Stosować jak najczęściej wizualizację.
- Wyjaśniać trudne pojęcia, zwłaszcza abstrakcyjne.
- Pomagać w selekcji materiału, stosować pytania pomocnicze.
- Pomagać w analizie i interpretacji treści, zwracać uwagę na związki przyczynowo-skutkowe i czasowo-przestrzenne.
- Często powtarzać i utrzymywać materiał.

- Dzielić materiał na małe partie.
- Uruchamiać rozmaite kanały percepcyjne itp.

Uczeń słabo widzący

- Dostarczać jak najwięcej bodźców słuchowych i dotykowych.
- Przygotowywać karty pracy i pomoce dydaktyczne z wykorzystaniem większej czcionki.
- Zaznaczać kolorem istotne fragmenty tekstu.
- Stosować audiobooki.
- Mobilizować pytaniami do koncentracji na zajęciach.
- Urozmaicać ćwiczenia podczas lekcji.
- Uwzględniać wolniejsze tempo pracy.
- Stwarzać możliwości do poznawania różnych zjawisk poza klasą (wycieczki).
- Stosować gry dydaktyczne, zabawy inscenizacyjne i symulacyjne.
- Doceniać wysiłek, chwalić za najmniejsze postępy itp.

Uczeń z upośledzeniem w stopniu lekkim

- Ograniczyć uczniowi materiał tylko do pojedynczych zdarzeń.
- Okroić do minimum terminologię.
- Do samodzielnej pracy wyznaczać proste fragmenty tekstu.
- Stosować najprostsze ćwiczenia: zdania z lukami, łączenie wydarzeń z datami itp.
- Odwoływać się do obserwacji życia codziennego i informacji z mediów.
- Doceniać wysiłek, chwalić za najmniejsze postępy itp.

Uczeń z ADHD

- Stworzyć uczniowi takie warunki, które nie będą go rozpraszać – ograniczyć ilość bodźców.
- Umożliwić zajmowanie stałego miejsca w klasie, najlepiej blisko nauczyciela.
- Na widocznym miejscu w klasie umieścić obowiązujące zasady i często się do nich odwoływać.
- Dawać uczniowi jasne i krótkie komunikaty.
- Być konsekwentnym.
- Pozwalać na celowy ruch (np. wytarcie tablicy).
- Przeplatać aktywności.
- Dzielić zadania na małe, realne do wykonania części.
- Dostosować czas do możliwości ucznia.
- Stosować metody aktywizujące, gry dydaktyczne, symulacyjne, scenki dramatyczne itp.
- Doceniać wysiłek, chwalić za najmniejsze postępy itp. (por. Podniesienie efektywności 2010).

Szczególną uwagę trzeba poświęcić uczniowi **zdolnemu i zainteresowanemu historią**. W takim przypadku można wykorzystać poniższe pomysły:

- Stwarzać okazje do rozwiązywania problemów.
- Stosować techniki szybkiego uczenia (np. szybkiego czytania i mnemotechniki).
- Stosować grupową formę pracy, by mógł dzielić się z innymi swoją wiedzą, wspierać ich oraz tworzyć więzi społeczne.
- Przygotowywać indywidualne karty pracy o odpowiednio wyższym stopniu trudności.
- Zachęcać do wykonywania dodatkowych zadań z podręcznika.
- Stwarzać okazje do realizacji projektów (także indywidualnych).
- Pozwolić prowadzić fragmenty lekcji w roli asystenta.
- Dawać możliwość pełnienia różnych ról, np. lidera zespołu, osoby prowadzącej debatę w klasie itp.
- Wskazywać dodatkową literaturę, ciekawe adresy internetowe.
- Zachęcać do udziału w kołach zainteresowań.
- Pomagać w znalezieniu dodatkowych zajęć poza szkołą (muzea, domy kultury, uczelnie).
- Zachęcać do udziału w konkursach, turniejach, przeglądach.
- Inspirować do aktywności w Internecie (blogi, fora dyskusyjne, własna strona www).

Szczególną formą wsparcia ucznia zdolnego jest **tutoring**. Jest to relacja mistrz-uczeń, wymagająca wzajemnego zaufania i indywidualnego podejścia do podopiecznego. Tutor to mądry nauczyciel, który towarzyszy, wspiera, rozwija, wyznacza szlak poszukiwań. Jest to umiejętne łączenie przywództwa, autorytetu z samodzielnymi poszukiwaniami podopiecznego. Dla ucznia jest to spotkanie z inspirującą osobą – przewodnikiem, który stawia przed nim intelektualne wyzwania, ale też w przyjazny sposób zachęca do pracy nad rozwojem charakteru. Tutoring jest więc czymś więcej niż indywidualnym podejściem do ucznia – to przykład edukacji spersonalizowanej, która skupia się na całej osobie (intelekt, emocje, ciało, duch). Tutor czerpie z psychologii pozytywnej, bazuje na mocnych stronach podopiecznego, docenia jego osiągnięcia, pomaga w formułowaniu celów i wyznaczeniu ścieżki dalszego rozwoju (por. Czekierda, Fingas, Szala, 2015).

Nowoczesne technologie

Program zakłada rozwijanie umiejętności:

- samokształcenia przez całe życie przy wykorzystaniu Internetu,
- twórczego i oryginalnego rozwiązywania problemów i wykonywania niestandardowych zadań za pomocą komputera,
- wyszukiwania i selekcjonowania potrzebnych danych w nowoczesnych, elektronicznych źródłach wiedzy,

- weryfikowania poprawności i wiarygodności informacji dostępnych za pomocą Internetu,
- współpracy w sieci (np. z wykorzystaniem narzędzi Google) itp.

Zadania dla uczniów mogą przybierać różne formy i polegać na np.: gromadzeniu informacji, przygotowaniu prezentacji, doświadczenia, nakręceniu filmu, nagraniu dźwięku, opracowaniu wzajemnego nauczania czy gry edukacyjnej. Uczeń, który pracuje nad ich przygotowaniem, uczy się aktywnie przez osobiste doświadczenie.

Wykorzystanie technologii informacyjno-komunikacyjnych (TIK) może być zharmonizowane z innymi aktywnościami ucznia. Tak się dzieje przy pracy w trybie **odwróconej lekcji**. Jedną z zalet tego modelu uczenia się jest to, że uczniowie, ukierunkowani przez nauczyciela, merytorycznie przygotowują się w domu z wykorzystaniem TIK. Potem podejmują na lekcji różne aktywności, rozwijając cenne umiejętności przedmiotowe i kluczowe. Oto sposoby użycia sprawdzonych narzędzi do przygotowania materiałów na potrzeby odwróconej lekcji:

- Wyszukaj film, wybierz stosowny fragment, dodaj pytania ułatwiające/sprawdzające zrozumienie treści (Edpuzzle, Play Posit, LearningApps).
- Przygotuj prezentację w PowerPoint, Prezi, a potem za pomocą specjalistycznej aplikacji do każdego slajdu nagraj swój komentarz głosowy (Screencast-o-matic, Screencastify, Jing, Camtasia, HyperCam2, CamStudio, Active Presenter, Movenote).
- Wybierz obrazy, dodaj napisy i narrację głosową (Adobe Spark).
- Opublikuj przygotowany przez siebie film, za pomocą kodu źródłowego umieść go np. na swoim blogu, platformie (YouTube, TeacherTube, Vimeo).
- Przygotuj uczniom zadanie – obejrzenie filmu wraz z poleceniem. Poproś o komentarze lub/i wykonanie zadań sprawdzających zrozumienie treści (Blendspace, Moodle, Edmodo, Google Classroom, Blogger, Wordpresse) (Moczyłowska, 2018: slajd 21).

Materiałów do pracy można szukać na różnych portalach. Oto kilka wybranych przykładów portali historycznych: www.dzieje.pl, historia.org.pl, audiohistoria.pl, jpilsudski.org, 13grudnia81.pl, www.nac.gov.pl, pamiec.pl itp.

Portal **Scholaris** zawiera ogromne zasoby gotowych pomocy dydaktycznych dla nauczycieli historii (e-lekcje, ćwiczenia interaktywne, scenariusze zajęć, animacje, filmy, zdjęcia, mapy, prezentacje multimedialne itp.). Są one uporządkowane według typów i rodzajów, przedmiotów, etapów edukacyjnych, więc bez trudu można odnaleźć konkretne zagadnienie tematyczne, wpisując odpowiednią frazę.

Dużą pomocą w realizacji programu są **e-podręczniki**, umożliwiające korzystanie z map, osi czasu, tekstów źródłowych, ćwiczeń interaktywnych, krzyżówek itp. Nieocenioną pomocą dla nauczyciela w pracy z uczniami są **Otwarte Zasoby Edukacyjne**.

Jeśli w szkole są takie możliwości techniczne, warto wykorzystać do nauczania historii **platformę e-learningową**.

Do sprawdzania wiedzy uczniów przydadzą się aplikacje takie jak **Kahoot** lub **Quizizz** – dzięki urządzeniom mobilnym można zrobić szybki test lub poznać opinię uczniów w jakiejś sprawie. Takie quizy mogą przygotowywać także uczniowie.

Warto wykorzystywać do celów dydaktycznych **media społecznościowe** (z ang. *social media*). Są one nieodłączną częścią życia młodzieży, a ich podstawowym celem jest łączenie ludzi i budowanie relacji. Używanie ich daje młodym ludziom realne korzyści, takie jak: wzmocnienie przyjaźni, pomoc w organizowaniu spotkań w świecie realnym, poczucie przynależności do grupy, wsparcie, wyrażenie siebie w kreatywny sposób. Warto ten potencjał wykorzystać do uczenia się. Niektórym media społecznościowe kojarzą się przede wszystkim z zagrożeniami, ale niesłusznie – rolę nauczyciela jest pomóc uczniom korzystać z nich w sposób bezpieczny i mądry (Kozik c, 2016: 1). Oto kilka korzyści z używania ich do celów edukacyjnych:

- umożliwiają podejmowanie wspólnych działań w określonym celu, wzajemne udostępnianie zasobów i ich wspólne tworzenie,
- są źródłem informacji i polem do dialogu,
- dają poczucie przynależności do grupy,
- mogą wspierać wzajemne uczenie się (tutoring rówieśniczy),
- ułatwiają komunikację między nauczycielem a uczniami,
- wzmacniają motywację i zaangażowanie uczniów,
- pomagają dokumentować doświadczenia i pracę projektową,
- pozwalają uczestniczyć w wielu aspektach życia społecznego poprzez dołączanie do różnych inicjatyw,
- ułatwiają kontakt z osobami, które mają podobne zainteresowania, pasje,
- uczą świadomego kreowania swojego wizerunku, redagowania publikowanych treści itp. (Tamże: 2–4).

Na przykład bardzo popularny **Facebook** może posłużyć jako miejsce do działań z uczniami. Mając tam konto, nauczyciel może założyć zamkniętą grupę dla danej klasy i zamieszczać swoim uczniom ćwiczenia, teksty, linki do materiałów itp. Będzie to niewątpliwie czynnik motywujący uczniów do aktywności i podnoszący atrakcyjność przedmiotu. Jest to też przestrzeń do pracy nad projektem uczniowskim – mogą współpracować ze sobą przy jego realizacji za pośrednictwem tego narzędzia.

OCENIANIE OSIĄGNIĘĆ UCZNIA

Ocenianie ma na celu przede wszystkim **wspieranie** rozwoju ucznia i **motywowanie** do rozwoju. Odbywa się na bieżąco w klasie przez cały okres nauki za pomocą wszystkich dostępnych środków, w tym obserwacji, rozmowy, różnych rodzajów i form prac. **Ocena ma być wartościową informacją** o stanie osiągnięć, sukcesach, brakach w postępach w procesie uczenia się i nauczania. Należy dążyć do tego, aby uczeń uzyskał dzięki niej pozytywną wewnętrzną motywację.

Trzeba starać się, aby dążenia ucznia do uzyskania pozytywnych ocen nie było głównym motywem jego wysiłków (uczenie się tylko dla ocen), ale żeby motywem wiodącym było **rzeczywiste pragnienie zdobywania wiedzy i nowych umiejętności**. Warto pamiętać, że w praktyce szkolnej niekiedy większą wartość od oceny wyrażonej stopniem ma gest, uśmiech, mimika, miłe słowo, komentarz. Pomocne przy ocenianiu jest pamiętanie o tym, że ocenę należy wystawiać dopiero wtedy, gdy zebrano wystarczający ku temu materiał. Idzie za tym dokładne ustalenie przedmiotu oceny, kryteriów, zasad i form oceniania, a także (co nie zawsze ma miejsce) – informacja zwrotna: uzasadnienie oceny, wskazanie uczniowi zalet, braków w jego pracy, sposobów i ewentualnych terminów ich usunięcia.

Dobra **informacja zwrotna** powinna zawierać następujące cztery elementy:

1. Wyszczególnienie i docenienie dobrych elementów pracy ucznia.
2. Odnotowanie tego, co wymaga poprawienia lub dodatkowej pracy ze strony ucznia.
3. Wskazówki – w jaki sposób uczeń powinien poprawić pracę.
4. Wskazówki – w jakim kierunku uczeń powinien pracować dalej (Sterna, 2006: 96).

Oprócz informacji zwrotnej warto stosować na lekcjach inne elementy **oceniania kształtującego**: pytanie kluczowe, cele w języku ucznia, NaCoBeZU, pytania otwarte, uczenie się w parach itp.

Ocenianie powinno być trafne, rzetelne, obiektywne, przyjazne, systematyczne, jawne, aktywne (z udziałem uczniów). Ma prowadzić do: samorozwoju, wiary we własne możliwości, odpowiedzialności za własne działania, aktywności w grupie i w środowisku, otwartości na stawiane problemy, kreatywności, opanowania umiejętności samooceny itp.

Przedmiotem oceny ucznia nie może być jedynie suma posiadanych przez niego wiadomości i gotowość do pamięciowego ich odtworzenia: dat, faktów, pojęć, nazwisk. Niestety, tak często bywa na historii. Zaniebane jest ocenianie umiejętności przedmiotowych zawartych w wymaganiach ogólnych. Ich rozwijanie wymaga czasu, dlatego warto podczas trwania nauki oceniać uczniów kształtując (udzielając informacji zwrotnej i śledząc postępy), a potem, dopiero po pewnym

czasie – sumująco. Tak może być np. z mapą, chronologią, analizą i interpretacją źródeł itp. Warto, aby systematycznie sprawdzać te umiejętności, gdyż wymagają ciągłego utrwalania.

Oceniać należy różne aktywności uczniów: dłuższe i krótsze sprawdziany, testy, odpowiedzi ustne, zadania domowe, zadania z wykorzystaniem źródeł, mapy, osi czasu, projekty, rozmaite działania ucznia na lekcjach i poza lekcjami (np. w muzeum) itd. Ważne, by **nie przesadzić ze sprawdzaniem wiadomości i umiejętności ucznia w formie pisemnej**, które – choć potrzebne – często jest nadużywane. Uwaga ta dotyczy szczególnie młodszych uczniów, zwłaszcza w pierwszym roku nauki przedmiotu, czyli w klasie IV.

Dłuższe sprawdziany powinny być poprzedzone lekcjami powtórzeniowymi. Zadania i polecenia muszą być adekwatne do tego, czego uczniowie nauczyli się pod kierunkiem nauczyciela, który ma obowiązek stosować poprawnie zbudowane narzędzia pomiaru. **Testy** mają zawierać rozmaite zadania reprezentujące **różne kategorie taksonomiczne i poziomy wymagań**. Uczniowie powinni być zapoznani ze schematem punktowania. Po sprawdzianie czy teście należy dokonać analizy wyników (przede wszystkim jakościowej), a wnioski wykorzystać do dalszej pracy z uczniami.

Warto skorzystać z zasobów Instytutu Badań Edukacyjnych, który realizował projekt *Narzędzia w działaniu*. W jego ramach powstała **baza zadań** do poszczególnych przedmiotów, w tym historii. Zostały tak skonstruowane, aby rozwijać u uczniów dwa obszary umiejętności historycznych: analizę i interpretację źródeł oraz myślenie chronologiczne. Żeby ułatwić korzystanie z nich, ułożono je w kolejności chronologicznej (epokami) (Baza dobrych praktyk 2018).

Uczniowie powinni być też wdrażani do samooceny i oceny koleżeńskiej, szczególnie że program zakłada częste korzystanie z grupowej formy pracy.

Warto zastosować nowoczesne technologie do sprawdzania wiedzy i umiejętności uczniów. **Kahoot** to najpopularniejsza aplikacja do zadań i quizów w szkole. Pozwala na tworzenie prostych quizów lub ankiet (ale tylko do 4 odpowiedzi), do których można dodawać zdjęcia (własne lub z przygotowanej biblioteki), filmy i muzykę. Pytania trzeba prezentować na rzutniku lub osobnym ekranie, a odpowiedzi udziela się, klikając na odpowiedni symbol odpowiedzi na smartfonie (po wpisaniu kodu w aplikacji lub na stronie mobilnej). Po realizacji quizu można pobrać i analizować odpowiedzi, a w przypadku odpowiadania po zalogowaniu do aplikacji można też (co jest ważne) śledzić swoje postępy. Podobnie działa aplikacja **Quizizz**. Można tu tworzyć quizy z maksymalnie 5 odpowiedziami, jednokrotnego lub wielokrotnego wyboru. W porównaniu do Kahoot, Quizizz oferuje znacznie bardziej rozbudowane opcje szkolne: integrację z Google Classroom i Edmodo, a nawet wysyłanie wyników mailem (np. do rodzica) (Aplikacje do quizów 2018). Z pomocą tych aplikacji nauczyciel (lub zdolny uczeń) może przygotować quiz do bieżącego wykorzystania na lekcji. Taka forma sprawdzania będzie dla uczniów dodatkową atrakcją.

Szczegółnej uważności wymaga ocenianie uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. U wielu z nich obserwuje się duży stopień niepewności co do swojej wiedzy i umiejętności. Bardzo ważne jest podkreślanie najmniejszych nawet osiągnięć i motywowanie ich do wysiłku. Szczególnie istotne jest wówczas uświadamianie i podkreślanie mocnych stron ucznia na tle klasy. Istotna jest tu praca psychologiczna nad rozwojem samoświadomości, poczucia tożsamości oraz adekwatną oceną własnych umiejętności i wzmacnianiem samooceny (Jak organizować edukację 2010: 15). Dla uczniów ze SPE (ale i dla pozostałych) można wprowadzić zwyczaj zbierania informacji o swoich osiągnięciach w postaci **portfolio** czy **tabeli postępów**, gdzie będą gromadzić lub odnotowywać wyniki swoich zadań, ćwiczeń, sprawdzianów. Można podzielić je na kategorie, np. wg wymagań ogólnych. Wówczas łatwiej będzie się je porównywać z wcześniejszymi osiągnięciami i zauważyć postępy.

Ocenianie projektu edukacyjnego

Ocenianie projektu zasługuje na osobne omówienie, gdyż jest złożonym i trudnym zadaniem. Składają się na niego rozmaite działania uczniów, ponadto jest on realizowany w dłuższym czasie niż zwykłe zadanie. Najczęściej uczniowie pracują zespołowo i trudno jest ocenić wkład każdego z nich, zwłaszcza że znaczną część działań wykonują poza klasą, bez obecności nauczyciela. Dlatego dokonanie indywidualnej oceny może być trudne i często nietrafne.

Należy pamiętać o **zasadach oceniania projektu**:

- Należy oceniać nie tylko produkt (efekt) końcowy projektu, ale cały proces.
- Należy oceniać to, co jest ważne, a nie tylko to, co łatwo ocenić (dotyczy to zarówno wiedzy, jak i umiejętności).
- Kryteria oceny powinny być znane uczniom przed przystąpieniem do pracy (najlepiej, gdyby uczestniczyli w opracowywaniu tych kryteriów).
- Uczniowie mają prawo do samooceny i oceny koleżeńskiej.

Ocenianie projektu powinno mieć przede wszystkim charakter kształtujący. Może to być rozmowa z uczniami, w której nauczyciel zauważa to, co zespół realizujący projekt zrobił dobrze, wskazuje, co można by zrobić inaczej lub lepiej i w jaki sposób. Informacja o wynikach oceniania może być przekazana uczniom także w formie oceny wyrażonej stopniem. **Zawsze jednak powinna jej towarzyszyć wyczerpująca informacja zwrotna.**

Oceniając pracę uczniów nad projektem edukacyjnym, warto odejść od typowego oceniania za pomocą stopni szkolnych. Rozmowa ta może rozpocząć się od **samooceny uczniowskiej**, czyli na przykład od odpowiedzi uczniów na pytania:

- Z czego w swojej dotychczasowej pracy jesteście zadowoleni? Co już udało się wam zrobić?
- Co wam się podoba w waszej dotychczasowej współpracy? Czy udało wam się włączyć wszystkich do pracy zespołu? Co możecie zrobić inaczej, aby w czynny sposób projekt realizowali wszyscy członkowie zespołu?
- Z którym zadaniem są największe trudności? Co można zrobić, aby je pokonać? Co można byłoby zrobić inaczej?

Taka samoocena może pomóc uczniom poprawić dalszą pracę i pozytywnie wpłynąć na jej efekty. Nauczyciel na bieżąco ocenia pracę zespołu, dając mu informację zwrotną pomagającą uczniom w przyszłości wykonać projekty jeszcze lepiej (por. Strzemieczny, 2010).

Warto uświadamiać uczniom, że ta uczciwa i pomocna informacja zwrotna jest najważniejsza, gdyż stanowi swego rodzaju drogowskaz do dalszych działań i rozwoju. Przy każdym projekcie (ale także przy innych metodach bazujących na wspólnej pracy uczniów) konieczna jest **wspólna refleksja uczniów nad tym, co się wydarzyło podczas jego realizacji**, czego się dowiedzieli i nauczyli, co było dla nich łatwe, a co trudne, jak pokonywali bariery, jak im się razem pracowało, co w przyszłości powinni zmienić na lepsze itp. W wysokim stopniu motywuje to uczniów do dalszej nauki. Nie chodzi tu wyłącznie o mobilizowanie za pomocą oceny wyrażonej stopniem, ale o okoliczności jej formułowania. Motywująca bowiem jest taka ocena, która dostarcza konkretnych informacji o tym, co uczeń umie, a co powinien poprawić, a więc ma charakter wspierający. Natomiast włączanie ich do oceniania pozwala rozwijać ważną umiejętność autorefleksji, świadomości tego, jak przebiega ich własny proces uczenia się (co go wspiera, a co utrudnia). Przybliża ich to do umiejętności planowania własnego procesu uczenia się i do brania za niego współodpowiedzialności.

EWALUACJA PROGRAMU

Ewaluacja jest integralną częścią programu *Aktywna Historia*, gdyż pozwala ona określić jego mocne i słabe strony, wprowadzać korekty, rozwijać i ulepszać, co warunkuje jego ciągłe doskonalenie.

Ewaluacja **formatywna** (wspierająca) będzie prowadzona na bieżąco w trakcie realizacji programu i ma za zadanie zbierać dane i wprowadzać ewentualne zmiany. Nauczyciel, na bieżąco analizując i wyciągając wnioski, może podjąć decyzję o wprowadzeniu modyfikacji. Może np.:

- zmienić metody lub formy pracy,
- dostosować sposób pracy lub warunki realizacji do potrzeb uczniów (zwłaszcza ze SPE),
- zrezygnować z dodatkowych treści wykraczających poza podstawę,
- poświęcić więcej czasu na ćwiczenie umiejętności, z którymi uczniowie słabiej sobie radzą itp.

Ewaluacja **sumatywna** (całościowa) będzie przeprowadzona po zakończeniu realizacji programu jako ostateczny jego ogląd i ocena. Dzięki niej nauczyciel będzie mógł stwierdzić, jakie zmiany w zakresie **wiedzy, umiejętności, postaw** uczniów (także ze SPE) zaszły w czasie realizacji programu i czy udało się osiągnąć zamierzone **cele**.

Autorka proponuje **model triangulacyjny** (Programy 2012: 90), którego cechą jest to, że ocenia się program z punktu widzenia kilku grup, np. **z perspektywy ucznia, rodzica, nauczyciela, dyrektora szkoły**.

Mogą zostać w tym celu wykorzystane:

- rozmowy,
- ankiety,
- obserwacje,
- analiza dokumentacji,
- analiza wyników sprawdzianów,
- analiza wyników quizów wykonywanych online (np. w aplikacjach Kahoot lub Quizizz),
- analiza wytworów uczniów, np. testów, różnego rodzaju prac uczniowskich (plastycznych, literackich, filmów, prezentacji multimedialnych, lapbooków), projektów zespołowych itp.,
- arkusze samooceny uczniów,
- arkusze oceny pracy zespołowej,
- arkusze oceny koleżeńskiej itp.

Pozyskanie danych od różnych osób i z różnych perspektyw za pomocą rozmaitych narzędzi pozwoli na uzyskanie wielowymiarowego i obiektywnego obrazu programu nauczania. Po tak przeprowadzonej ewaluacji, nauczyciel podejmie decyzję, czy program będzie kontynuowany oraz co należy w nim zmienić, poprawić, udoskonalić, aby jego wdrażanie było bardziej efektywne i satysfakcjonujące.

BIBLIOGRAFIA

- Buksiński T., *Zasady i metody interpretacji tekstów źródłowych*, PWN, Poznań 1997.
- Czekierda P., Fingas P., Szala M., *Tutoring. Teoria, praktyka, studia przypadków*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
- Dąbrowa M., *Szkolne wycieczki historyczne*. WSiP, Warszawa 1975.
- Dylak S., *Wprowadzenie do konstruowania szkolnych programów nauczania*, PWN, Warszawa 2000.
- Dziedzic A., Kozłowska W. E., *Drama na lekcjach historii*, WSiP, Warszawa 1999.
- Jak organizować edukację uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi?*
Przewodnik, MEN, Warszawa 2010.
- Jóźwik K., *Myślenie wizulane 2.0*, MT Biznes, Warszawa 2017.
- Komorowska H., *Konstrukcja, realizacja i ewaluacja programu nauczania*, IBE, Warszawa 1995.
- Komorowska H., *O programach prawie wszystko*, WSiP, Warszawa 1999.
- Konopka H., Liedtke M., Ocytko M., Pasko A., *Jak uczyć historii w zreformowanej szkole?*
Praktyczny przewodnik dla przyszłych nauczycieli, Instytut Historii UwB, Białystok 2003.
- Kopik A., Zatorska M., *Wielorakie podróże – edukacja dla dziecka*, Blżej Przedszkola, Kielce 2010.
- Królikowski J., *Projekt edukacyjny*, CODN, Warszawa 2001.
- Kujawska M., *Problemy współczesnej edukacji historycznej*, Poznań 2001.
- Maternicki J., Majorek Cz., Suchoński A., *Dydaktyka historii*, PWN, Warszawa 1993.
- Mikina A., Zajac B., *Jak wdrażać metodę projektów?*, Impuls, Kraków 2006.
- Multimedia w edukacji historycznej i społecznej*, red. J. Rulka, B. Tarnowska, Bydgoszcz 2002.
- Niemierko B., *Inwentarz programowy* [w:] Ornstein Allan C., Hunkins F. P., *Program szkolny: założenia, zasady, problematyka*, WSiP, Warszawa 1999.
- Ornstein A. C., Hunkins F. P., *Program szkolny: założenia, zasady, problematyka*, WSiP, Warszawa 1999.
- Osiński Z., *Wyzwania dla dydaktyki historii wynikające z formowania się społeczeństwa informacyjnego* [w:] *Dydaktyka historii jako dyscyplina akademicka wobec wyzwań współczesności*, pod red. L. Kudły i Cz. Nowarskiego, Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków 2008.
- Podstawa programowa z komentarzem. Szkoła Podstawowa. Historia*, MEN, ORE, Warszawa 2017.
- Podniesienie efektywności kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Materiały dla nauczycieli*, MEN, Warszawa 2010.

- Programy nauczania w rzeczywistości szkolnej. Tworzenie – wybór – ewaluacja*, ORE, Warszawa 2012.
- Sarnat-Ciastko A., *Tutoring w polskiej szkole*, Difin, Warszawa 2015.
- Specjalne potrzeby edukacyjne dzieci i młodzieży. Prawne ABC dyrektora przedszkola, szkoły i placówki*, MEN, Warszawa 2010.
- Sterna D., *Ocenianie kształtujące w praktyce*, CEO, Warszawa 2006.
- Strzemieczny J., *Jak zorganizować i prowadzić gimnazjalne projekty edukacyjne. Poradnik dla dyrektorów, szkolnych organizatorów i nauczycieli opiekunów*, ORE, Warszawa 2010.
- Taraszkiewicz M., *Atlas efektywnego uczenia (się) nie tylko dla nauczycieli cz. 1*, Transfer learning, Warszawa 2006.
- Taraszkiewicz M., *Jak uczyć lepiej, czyli refleksyjny praktyk w działaniu*, Wydawnictwo CODN, Warszawa 1999.
- Unger P., *Muzea w nauczaniu historii*, WSiP, Warszawa 1988.
- Maternicki J., *Współczesna dydaktyka historii. Zarys encyklopedyczny dla nauczycieli i studentów*, JUKA, Warszawa 2004.
- Zielecki A., *Mapa w nauczaniu historii*, WSiP, Warszawa 1984.
- Żylińska M., *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2013.

AKTY PRAWNE:

- Deklaracja z Salamanki oraz wytyczne dla działań w zakresie specjalnych potrzeb edukacyjnych przyjęte przez Światową Konferencję Dotyczącą Specjalnych Potrzeb Edukacyjnych: Dostęp i Jakość. Salamanka, Hiszpania 7-10 czerwca 1994. UNESCO,*
- Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych ogłoszona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2016 roku (Dz. U. z 2012 poz. 1169),*
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (tekst ujednolicony) (Dz. U. z 2018 r. poz. 996, 1000, 1290 i 1669),*
- Ustawa z dnia 7 września 1991 o systemie oświaty (tekst ujednolicony) (Dz. U. z 2018 r. poz. 1457, 1560 i 1669),*
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz. U. z 2017 poz. 356 ze zm.),*
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 marca 2017 r. w sprawie ramowych planów nauczania dla publicznych szkół (Dz. U. z 2017 poz. 703),*

Rozporządzenie z dnia 9 sierpnia 2017 roku w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz. U. z dnia 25 sierpnia 2017 poz. 1591).

Zalecenie Rady Unii Europejskiej z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (Dz. U. UE C189 z dn. 4 czerwca 2018 r).

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

Aplikacje do quizów i ankiet na żywo – która wybrać do szkoły i na warsztaty?, 2018, <https://otwartezasoby.pl/aplikacje-do-quizow-i-ankiet-na-zywo-ktora-wybrac-do-szkoly-i-na-warsztaty/> [dostęp: 28.12.2018].

Baza dobrych praktyk. Historia, <http://bdp.ibe.edu.pl/subject-page/5> [dostęp: 15.12.2018 r.].

Borgensztajn J., Karczewska-Gzik A., Milewska M., Witkowska E., Malinowski M. Wytyczne wraz z aneksem do tworzenia programów nauczania i scenariuszy zajęć, 2018, <https://www.ore.edu.pl/2018/07/wytyczne-do-tworzenia-programow-nauczania-i-scenariuszy-zajec-lekcji-wersja-ostateczna/> [dostęp: 28.09.2018].

Czechowska Z., Majkowska J. Historyczne kodowanie, <http://www.oswajamyprogramowanie.edu.pl/2018/03/historyczne-kodowanie.html> [dostęp: 9.12.2018].

Kowalczyk B. Zmień zasady gry – odwróć lekcję!, http://www.ceo.org.pl/sites/default/files/news-files/zmien_zasady_gry_1.pdf [dostęp: 9.12.2018].

Kozik B. Nauczyciel w świecie TIK. Cz. 12. Konektywizm – teoria nauczania XXI wieku? <http://www.pbwnowysacz.pl/index.php?page=NauczycielwswiecieTIK> [dostęp: 9.12.2018]

Kozik B. Nauczyciel w świecie TIK. Cz. 8. TIK w nauczaniu historii i wiedzy o społeczeństwie <http://www.pbwnowysacz.pl/index.php?page=NauczycielwswiecieTIK> [dostęp: 9.12.2018]

Kozik B. Nauczyciel w świecie TIK. Cz. 16 Media społecznościowe w służbie nauczania i uczenia się. <http://www.pbwnowysacz.pl/index.php?page=NauczycielwswiecieTIK> [dostęp: 9.12.2018]

Kłosiński P. Jak notować metodą Cornella <https://klosinski.net/notowanie-metoda-cornella/> [dostęp: 11.11.2018 r.]

Mnemotechniki. Sposoby szybszego zapamiętywania i uczenia się. http://www.mnemotechnika.com/rodzaje_mnemotechnik.html [dostęp: 11.11.2018 r.]

Moczydłowska I. Odwrócona lekcja historii <https://www.slideshare.net/iwonam/odwrcona-lekcja-historii-83916641> [dostęp: 14.11.2018]

Polak M. Konektywizm – połączą się, aby się uczyć <https://www.edunews.pl/badania-i-debaty/badania/1068-konektywizm-polacz-sie-aby-sie-uczyc> [dostęp: 9.12.2018]

Rumiński Ł. Nasz pomysł na „odwróconą klasę” <http://www.superbelfrzy.edu.pl/pomyslodajnia/nasz-sposob-na-odwrocona-klase-2/> [dostęp: 9.12.2018]

Wojnarowska M. Projekt edukacyjny – obowiązek czy szansa? <https://www.nowaera.pl/o-nas/programy-edukacyjne/ucze-i-wychowuje/metoda-pracy-projektem> [dostęp: 15.12.2018 r.]

Wojnarowska M. Uczniowskie projekty w 8-letniej szkole podstawowej <https://www.nowaera.pl/o-nas/programy-edukacyjne/ucze-i-wychowuje/metoda-pracy-projektem/projekt-edukacyjny-w-8-letniej-szkole-podstawowej> [dostęp: 15.12.2018 r.]

www.specjalni.pl

www.epodreczniki.pl

www.youtube.com

edunews.pl

scholaris.pl

otwarte.zasoby.pl

Małgorzata Wojnarowska – nauczyciel dyplomowany z 32-letnim stażem, konsultant w Małopolskim Centrum Doskonalenia Nauczycieli, były doradca metodyczny w zakresie historii i WOS-u, trener, koordynator sieci i wspomagania, autorka programów szkoleń i materiałów szkoleniowych z zakresu metodyki, autorka programu historii i społeczeństwa „Przygoda z Klio” (I miejsce w konkursie MEN w 2012 r.) oraz licznych publikacji, np. *Poradnik dla nauczycieli historii i społeczeństwa w szkole podstawowej*, *Scenariusze zajęć z edukacji globalnej*, *Programy kształcenia ogólnego – wybór, konstruowanie czy modyfikacja?*